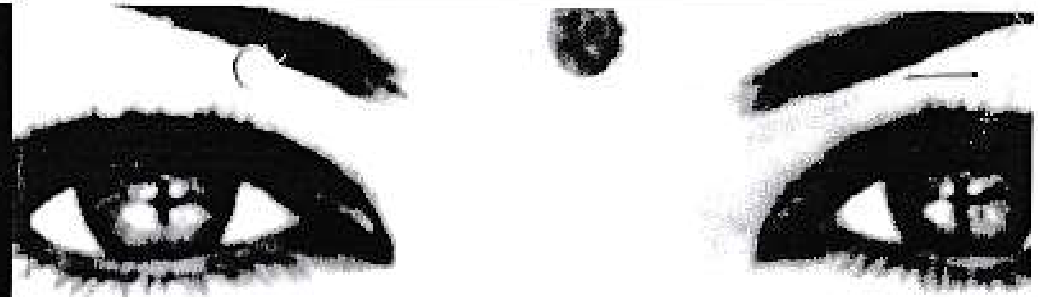

समकालीन महिला लेखन एवं स्त्री-विमर्श

डॉ. वसंतकुमार गणपत माळी
डॉ. गजाला वसीम अब्दुल बशीर

Principal
...sarawji Bhandwaldar Arts, Commerce & Science ... Deogaon R. Tq. Kannad Dist. Aurangabad-431115

समकालीन महिला लेखन एवं स्त्री-विमर्श • डॉ. वसंतकुमार माळी, डॉ. गजाला वसीम

नाम : डॉ. वसंतकुमार माळी
जन्म : 7 अप्रैल 1970
गाम : नाडगांव तहसील बोदवड जि. जलगांव (खान्देश)
शिक्षा : एम.ए. पी.एच.डी
पुरस्कार : डॉ. आम्बेडकर फेलोशिप राष्ट्रीय सम्मान, दिल्ली
लेखन : संचारिका, वाडमय, रिसर्च लिंक, अनुसंधान
प्रकाशित : 1. सूर्यबाला के कथा-साहित्य में युगबोध
2. समकालीन महिला लेखन एवं नारी चेतना
3. समकालीन हिंदी नाटक
शोध निर्देशक : डॉ. बाबासाहेब आम्बेडकर मराठवाडा विश्वविद्यालय, औरंगाबाद
सम्प्रति : श्री आसारामजी भांडवलदार महाविद्यालय, देवगांव (रंगारी) ता. कन्नड, जिला-औरंगाबाद-431115
चलभाष : 9860673712
अणुडाक : vmali813@gmail.com

2017-18 माळी

नाम : डॉ. गजाला वसीम अब्दुल बशीर शेख
शिक्षा : एम.ए., पी.एच.डी
लेखन : विभिन्न पत्र पत्रिकाओं में शोधलेख प्रकाशित
प्रकाशित : समकालीन महिला लेखन एवं नारी चेतना
सम्मान पुरस्कार : 1. महात्मा फुले टैलेन्ट रिसर्च अकादमी की ओर से 'डॉ. अमृता प्रीतम लिटरेसी नेशनल अवार्ड
2. जैमिनी अकादमी, हिंदी भवन पानीपत की ओर से 'गुरुदत्त ... जीवन ... शताब्दि सम्मान'
3. साहित्य परिषद कन्या कुमारी (तमिलनाडु) की ओर से डॉ. ए.पी.जे. अब्दुल कलाम ... एज्युकेशन अवार्ड
सम्प्रति : हिंदी विभागाध्यक्षा, श्री आसारामजी भांडवलदार महाविद्यालय, देवगांव (रंगारी) ता. कन्नड, जि. औरंगाबाद-431115
चलभाष : 9420989152

पूजा पब्लिकेशन
सीतापुर, कानपुर-208021
Mob.: 09415909291, 9839991140
E-mail : pujapublication0512@gmail.com

₹ 650/-

ISBN : 978-93-83171-18-7

पुस्तक : समकालीन महिला लेखन एवं स्त्री–विमर्श
संपादक : डॉ० वसंतकुमार गणपत माळी
डॉ० गजाला वसीम अब्दुल बशीर
© संपादकाधीन
प्रकाशक : पूजा पब्लिकेशन
6-B, बौद्धनगर, नौबस्ता
कानपुर– 208 021
मो० : 09415909291, 9839991140
E-mail : pujapublication0512@gmail.com
संस्करण : प्रथम, 2017
मूल्य : 650.00 रुपये मात्र
शब्दसज्जा : विष्णु ग्राफिक्स, कानपुर
मुद्रक : श्रीपूजा प्रिण्टर्स
कानपुर

Samkaleen Mahila Lekhan Evam Stri-Vimarsh
By : Dr. Vasantkumar Mali, Dr. Gazala Wasim Abdul Bashir
Price : Rs. Six Hundred Fifty Only.

समर्पण

स्वर्गीय
श्री आसारामजी (दादा)
भांडवलदार
को
सादर....

ISSN 2250 - 1185

महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृति मंडळाने पुरस्कार दिलेल्या

मुंबई मराठी ग्रंथसंग्रहालयाचे

इतिहास संशोधन मंडळ

स्थापना २४ जून १९५८

भारतीय इतिहास आणि संस्कृति

त्रैमासिक

Principal

(वर्ष : ५४) जानेवारी - मार्च २०१८ (पुस्तक : २१६)

अनुक्रमणिका

१. हॅमिल्टनचे प्रश्न (तैमूर) - डॉ.प्रभाकर गद्रे १

२. छत्रपती शिवाजी महाराजांची न्यायव्यवस्था -डॉ.मधुकर वि.जाधव ६

३. महात्मा फुले आणि त्यांच्या साहित्यातील सामाजिकता - डॉ.नलिनी वाघमारे १५

४. हैद्राबाद स्वातंत्र्य संग्रामाचा संक्षिप्त इतिहास - डॉ.विनोद बाबुराव बोरसे २४

५. मराठवाड्यातील सत्यशोधक समाजाची चळवळ: एक अभ्यास - डॉ.कृष्णा मालकर ३१

६. जात आणि भारतीय समाज : एक ऐतिहासिक अभ्यास - प्रा. रामकिशन चाटे ३८

७. सोमवार बाजार - मालाड: एक ऐतिहासिक आढावा - कु. दिक्षारक्षिता दिंडे ४८

८. ग्रंथ परीक्षण - मराठों के गढा मण्डला के दस्तावेज - (१७१५ ई.से १८१७ ई.) परिक्षक: डॉ. चंद्रशेखर गुप्त ५१

९. लेखक सूची - डॉ.प्रकाश खोबरेकर - ५३

लेखांतील मताशी इतिहास संशोधन मंडळ सहमत असेलच असे नाही.

तसेच शोधनिबंधाची जबाबदारी स्वत: लेखकावर राहिल.

या नियतकालिकाच्या प्रकाशनार्थ महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृति मंडळाकडून अनुदान मिळाले आहे. महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृति मंडळाने या नियतकालिकास अनुदान दिले असले तरी या नियतकालिकांतील लेखकांच्या विचारांशी मंडळ व राज्यशासन सहमत असेलच असे नाही.

The publication of the Journal was Financially supported by the Indian Council of Historical Research and the responsibility for the facts stated, opinions expressed and conclusions reached is entirely that of the author / authors of the articles and the Indian Council of Historical Research accepts no responsibility for them.

५.मराठवाड्यातील सत्यशोधक समाजाची चळवळ: एक अभ्यास

लेखक : डॉ.कृष्णा मालकर
भ्रमणध्वनी :९८२३९६११७०

प्रास्ताविक

मराठवाड्यातील सत्यशोधक चळवळीचा मागोवा घेण्यापूर्वी आपण या चळवळीस लाभलेल्या भौगोलिक, राजकीय, सामाजिक आणि सांस्कृतीक पार्श्वभूमीची ओळख करून घेणे अत्यंत आवश्यक आहे. ज्या भूप्रदेशास आपण मराठवाडा म्हणून संबोधतो तो मराठवाड्याचा प्रदेश निजामी राजवटी खाली १७२४ ते १९४८ पर्यंत म्हणजे जवळ जवळ २२४ वर्षे होता.[१] निजामाने प्रस्थापित केलेले राज्य पुढे हैद्राबाद संस्थान म्हणून प्रसिद्ध पावले. या हैद्राबाद संस्थानाची विभागणी तीन विभागात झालेली होती. यामध्ये तेलंगणामधील ८ जिल्हे मराठवाड्यातील ५ जिल्हे (औरंगाबाद, परभणी, नांदेड, बीड व उस्मानाबाद) कर्नाटकातील ३ जिल्हे होते. हैद्राबाद संस्थानात अशा प्रकारे एंकदरीत १६ जिल्हे होते.[२] प्रशासनात आणि शिक्षणामध्ये उर्दूला राज भाषेचा सन्मान होता. मराठी, तेलगु व कानडी यांना दुय्यम स्थान होते. प्रत्येक जिल्ह्यात शिक्षणासाठी दोन सरकारी हायस्कुल असत. उच्च शिक्षणाची सोय फक्त हैद्राबादेत होती. हैद्राबादला एकमेव विद्यापीठ होते अर्थात शिकणाऱ्यामध्ये मुस्लीम विद्यार्थ्यांचे प्रमाण जास्त होते.

बिगर मुस्लीम जनते वरील बंधने

शेवटचा निजाम उस्मान अलीखानाच्या कालखंडात सन १९२१ मध्ये बिगर मुस्लीमांच्या संबंधात जे फर्मान काढलेले होते त्यामध्ये सभा, संमेलने, बैठका प्रवचने, व मिरवणुकीवर बंदी घालण्यात आलेली होती.[३] हा आदेश मोडणाऱ्याला कडक शिक्षा देण्याची तरतूद करण्यात आलेली होती. निजामी राजवटीत राजकीय व धार्मिक बंधने घालण्यात आलेली होती. मोहरमच्या दिवशी राम नवमी किंवा इतर कोणतेही सण आले तर त्यात कसल्याही प्रकारचे वाद्य न वाजविता गाणे न म्हणता साजरे करावे लागत असत. नविन मंदिर बांधणे जुन्या मंदिरांचा जिर्णोद्धार करणे, अगर ,मंदिराचा विस्तार करणे यावर बंदी होती. सन १९३५ मध्ये एका आदेशा नुसार मशीदीच्या चारही बाजूनी शंभर पावलावर वाद्य वाजवण्यास मनाई होती.[४] गोशा पद्धती सर्वत्र कटाक्षाने पाळली जात असे. धर्मांतर हे राज्याचे कर्तव्य समजून त्यासाठी निजामाने आपल्या अर्थसंकल्पात २० लाख रूपयांची

तरतुद केली होती.[५] अशाही परिस्थितीत निजाम राजवटीच्या विरोधात हिन्दुच्या काही संघटना कार्यरत होत्या.[६]

आर्यसमाज

मराठवाड्यात आर्यसमाजाचा इतिहास वैदिक धर्माच्या पुनरूद्धाराबरोबरच स्वराज्य स्वातंत्र्य प्राप्त करणाऱ्या आंदोलनाचा इतिहास आहे. मराठवाड्यात आर्यसमाजाचे सर्व प्रथम केंद्र स्थापन झाले १८९१ मध्ये बीड जिल्ह्यातील धारूर येथे. आर्य समाजाचा मुळ उद्देश धर्म, समाज आणि मानवतेची सेवा हा होता.[७] हिन्दु समाजात परस्परांच्या मध्ये प्रेम सामंजस्य निर्माण होऊ लागले. जुने रितीरिवाज हळुहळु बदलू लागले. जाती पातीची बंधने ढिली होऊ लागली. आर्य समाजाचा प्रभाव जसजसा मराठवाड्यात वाढीस लागला तसे निजामाने या पुढे राज्यात आर्य समाज स्थापन करू नये असा आदेश काढला.[८] पण यामुळे आर्य समाजाचे कार्य थांबण्या ऐवजी ते गतीमान झाले. आर्य समाजामध्ये महात्मा बिनी माधवजी, पंडीत योगानंदजी, पंडीत केशवरावजी वकील, राजा गोविंद प्रसादजी, भवानी शंकर यांचे कार्य मोलाचे होते.

मराठवाड्याचे मुस्लीमेतर समाज जिवन हे विविध धर्म आणि जातीच्या मध्ये विभागलेले होते. हिन्दु समाजात जन्मावर आधारित जाती व्यवस्था होती.[९] ब्राह्मण, मराठे, वाणी, सोनार, कुणबी, अस्पृश्य जाती अशी विभागणी होती. ब्राह्मण हा सर्व श्रेष्ठ होता. वेगवेगळ्या जातीच्या मध्ये पोटजाती होत्या. यांच्या मध्ये रोटी बेटी व्यवहार होत नसत. जाती मध्ये श्रेष्ठ व कनिष्ठ असे स्पष्ट भेदभाव होते. अस्पृश्यता पराकोटीची होती. अर्थात विषमतेवर आधारित समाज रचना हा हिंदु समाजाचा स्थायीभाव मराठवाड्याच्या भूमित अस्तीत्वात होता व आहेच सत्य शोधक समाजाने या सामाजिक विषमतेच्या विरोधात रणशींग फुंकले होते. आणि त्याची सुरूवात बिगर मुस्लीमांच्या संघटनेच्या कार्याच्या आगोदर केलेली दिसते.[१०]

मराठवाड्यातील सत्यशोधक समाजाची चळवळ

इ.स. १८७३ मध्ये म.ज्योतीराव फुले यांनी पुणे येथे सत्याशोधक समाजाची स्थापना केली. महाराष्ट्राच्या सामाजिक, सांस्कृतिक इतिहासातील ही अतिशय महत्त्वाची घटना होय. १८१८ मध्ये पेशव्याची राजवट समाप्त झाली आणि ब्रिटीशांची शासन पद्धती सुरू झाली. नविन इंग्रजी शिक्षण पद्धतीमुळे नागरी आणि ग्रामीण जिवनात क्रांती घडून आली. यामुळे समाजापुढे नविन आव्हान

उभे राहिले. समाजाची पुनरबांधणी आवश्यक आहे. याचे भान इथल्या समाज धुरीणाना झाले व त्यांनी समाजात नवे विचार, नविन मूल्ये, प्रसृत करण्याच्या दृष्टिने प्रयत्नही केले. सुरुवातीला असे प्रयत्न उच्च वर्णीयांच्या पुरते मर्यादीत होते. महाराष्ट्रातील हजारो खेड्यापाड्यातील, अज्ञानी आणि दरिद्री समाज घटकांचा विचार करण्यासाठी, त्यांच्यात परिवर्तन घडवुन आणण्यासाठी म.फुले पुढे सरसावले. या घटकांच्या मागण्या मांडण्यासाठी त्यांनी सुसंघटीतपणे प्रयत्न सुरू केले आणि त्याचाच एक भाग म्हणजे सत्याशोधक समाजाची स्थापना होय. ब्राह्मणावर नव्हे तर ब्राह्मण्यवादावर हल्ला चढविण्यासाठी भारतीय परंपरेतील कबीर आदींच्या ग्रथांची चर्चा म.ज्योतीरावांच्या घरी चालत असे. त्या चर्चेत ज्योतीरावांचे समवयस्क होते आणि तल्लक बुद्धीचे तरूणही होते. म.ज्योतीरावांच्या घरी चालणाऱ्या या चर्चेत मराठवाड्यातील काही जणांची उपस्थिती होती. याचाच अर्थ सत्यशोधक समाजाच्या स्थापनेचे प्रमुख प्रणेते म.ज्योतीराव फुले यांच्या बरोबर त्यांचे सहकारीही होते.[११]

महात्मा फुले यांचे मुसी विकण्याचे जे दुकान होते त्या दुकानाच्या वर भरणाऱ्या बैठकामध्ये नेऊरगाव ता.गंगापुर येथील कबीर पंथाचे मठाधिपती महंत ज्ञानगिरी बुवा गोसावी हे त्या बैठकांना उपस्थित राहत असत. पुणे येथील नाना पेठेत आज जो कबीर पंथीय मठ आहे तेथे ज्ञानगिरी बुवा उतरत असत व म.फुलेंच्या दर रविवारी भरणाऱ्या बैठकांना अधुनमधून हजर राहत असत. ब्राह्मण पुरोहितांनी कष्टकरी, अज्ञानी व धर्मभोळ्या समाजावर जी धार्मिक गुलामगिरी लादली आहे त्यातुन बहुजन समाजाला कसे मुक्त करावे, कोणता कार्यक्रम घ्यावा याची चर्चा या बैठकीत चाले.[१२]

सत्यशोधक समाज स्थापन होण्यापुर्वीच म.फुले यांनी अस्पृश्यांसाठी पुण्यात पहिली शाळा सुरु केली होती व त्या काळातील इंग्रज शासनाकडून या बद्दल विश्राम बाग वाड्यात त्यांचा सत्कारही झाला होता. परंतु, या कार्याला व विचाराला संघटीत स्वरुप आलेले नव्हते. बहुजन समाज दास्यमुक्त करावयाचा असेल तर संघटना स्थापन करण्याची प्रेरणा म.फुलेंच्यामध्ये निर्माण झाल्यानंतर त्यांनी ज्ञानगिरीबुवा गोसावी यांच्याशी यासंदर्भात चर्चा केली. त्या काळात म.फुलेंनी सामाजिक समतेच्या लढ्याचा जो प्राचीन इतिहास आहे तो म.फुलेंनी ज्ञानगिरीबुवांना समजावून सांगितला. कबीराने वैदिक धर्म परंपरेच्या विरोधात जो बिजक ग्रंथ लिहिला आहे त्याचा अनुवाद ज्ञानगिरीबुवांनी म.फुलेंना करून दिला. हा ग्रंथ ब्रीज भाषेत असल्याने मराठी भाषिकांना या काळात या ग्रंथाचा

परीचय झालेला नव्हता. या ग्रंथातील विचार म.फुलेंनी ज्ञानगिरीबुवांकडून समजावून घेतला. या विचारांचा म.फुलेंच्या मनावर परीणाम झाला व बहुजन समाजातील सामाजिक समतेच्या लढ्याकरीता संघटना उभी करावी ही कल्पना त्यांची पक्की होत गेली व सहकाऱ्याबरोबर विचार विनिमय करून त्यांनी सप्टें.१८७३ च्या पहिल्या आठवड्यात एक बैठक घेतली व त्यात सत्यशोधक समाजाची स्थापना करण्यात आली.[१३] त्यावेळी त्या बैठकीला मराठवाड्यातील ज्ञानगिरीबुवा उपस्थित होते. या बैठकीत खोटया धर्मग्रंथाची रचना करून ब्राह्मण पुरोहितांनी बहुजन समाजाची कित्येक वर्षापासून लुबाडणूक केली आहे. हिंदुधर्माचे खरे ज्ञान समाजात नसल्यामुळे ते या अधर्माला बळी पडत आहेत. हे धर्मढोंग उघडे करावे म्हणुन संघटना स्थापन करावी असा विचार म.फुलेंनी या बैठकीत मांडला. जी संघटना स्थापन करण्यात येईल त्यास काय नाव द्यावे याची चर्चा सुरू झाली. आपण एकटे बहुजन समाजाला धार्मिक गुलामगिरीतुन मुक्त करू शकणार नाही ही म.फुलेंची धारणा होती. धर्म तत्त्वातील हे सत्य समाजाला समजावून सांगण्याचे काम आपल्या संघटनेने करावे असे म.फुलेंना वाटत होते आणि म्हणून सत्यशोधक समाज हे नाव या संघटनेस देण्याचे निश्चित करण्यात आले.

सत्यशोधक समाजाची तत्त्वे ही धर्मातील ब्राह्मणांची मध्यस्थी संपविणे या प्रमुख सुत्रांशी निगडीत होती. देवपुजेला मध्यस्थांची गरज नाही. भक्त हा ईश्वराची उपासना करू शकतो. ईश्वराने सर्व मानव प्राण्यांना जन्म दिलेला असल्याने कोणीही जन्माने श्रेष्ठ व कनिष्ठ ठरत नाही.जातीभेद व चातुर्वण्य हे ईश्वरनिर्मित नाहीत. वेद हे ईश्वराने निर्माण केलेले नाहीत ते माणसानेच रचलेले आहेत. वेद हे प्रमाण नसून परीवर्तनीय आहेत. धर्मग्रंथाची व त्यातील वचनांची निर्मिती ही तत्कालीन समाजव्यवस्था लक्षात घेऊन केलेली आहे. ही समाजव्यवस्था सतत ज्ञानाच्या वाढीप्रमाणे बदलत जाते. विषमतेवर आधारलेल्या धर्म वचनांचा आपण त्याग केला पाहिजे धर्मात कोणासही मध्यस्थांचे अधिकार दिलेले नाही. धर्मविधी करण्याचा ब्राह्मण पुरोहितांना दिलेला अधिकार ब्राह्मण पुरोहितांनी स्वत:धर्म वचने तयार करून घेतला आहे हे आपण स्वीकारले पाहिजे.

सत्यशोधक समाजाच्या स्थापनेच्या वेळी मराठवाड्यातील ज्ञानगिरीबुवा गोसावी यांच्या रुपाने मराठवाड्याचा प्रतिनिधी हजर होता. मराठवाड्यातील ज्ञानगिरीबुवा गोसावी यांचा संपर्क म.फुलेंच्या बरोबर होता.त्यांनी म.फुलेंना कबीरांचा ग्रंथ समजावून दिला. तो म.फुलेंच्या घरी ज्या तात्त्विक चर्चा होत असे

सत्याशोधक समाजाची स्थापना करण्याचे ऐतिहासिक काम कृष्णराव भालेकर या म.फुलेंच्या समवयस्क मित्राकडे जाते. १८७३ मध्ये पुण्यास सत्यशोधक समाजाची स्थापना करण्यात आली होती. त्याचवर्षी कृष्णराव भालेकरांनी त्याचे एक केंद्र मराठवाड्यात स्थापन केले होते. कृष्णराव भालेकर हे सत्यशोधक समाजाचे कल्पक व धाडसी नेते होते. त्यांनी आपल्या आयुष्यात उपजिवीकेसाठी विविध व्यवसाय केले पण ज्या ज्या ठिकाणी ते गेले त्या त्या ठिकाणी त्यांनी सत्यशोधक समाजाच्या शाखा काढल्या. सबंध मराठवाड्यातील सत्यशोधक समाजाची पहिली शाखा पैठण तालुक्यातील ''इसारवाडी'' या गावी १८८३ साली स्थापन करण्यात आली.[१४] सखाराम खोंड पाटील या नावाचे गृहस्थ हे या शाखेचे पहिले संस्थापक अध्यक्ष होते.

सत्यशोधक समाजाचा प्रसार हा कृष्णराव भालेकरांमुळेच मराठवाड्यात पसरला असे म्हणता येणार नाही कारण गंगापुर तालुक्यातील नेऊरगाव येथील ज्ञानगिरीबुवा सुद्धा सत्यशोधक चळवळीतच होते. महाराष्ट्रातील सावकारशाहीच्या विरुद्ध जे पहिले बंड झाले ते ज्ञानगिरीबुवांनी घडवून आणले होते. गंगापुर येथे सावकारी फार मोठ्या प्रमाणात होती. सावकार शेतकऱ्यांची फार पिळवणूक करत होते. हा अन्याय दुर करण्याचे कार्य ज्ञानगिरीबुवांनी केले. ज्ञानगिरीबुवांचे हस्ताक्षर उत्तम होते. ते कोणत्याही माणसाची एकदा सही किंवा अक्षर पाहिले तर ते जसेच्या तसे काढण्याची कला त्यांना अवगत होती. गंगापुर तालुक्यातील शेतकऱ्यांच्या जमिनी सावकरांकडे गहाण पडल्या होत्या. त्या शेतकऱ्यांची व्याजासह पैसे परत केल्याच्या भरणा पावत्या या ज्ञानगिरीबुवांनी जशाच्या तशा तयार केल्या व गंगापुर येथे १८८३ ते १८८४ या दोन वर्षाच्या काळात शेतकऱ्यांच्या सभा घेऊन तुमच्या जमिनी आता सावकरांच्या पाशातून मुक्त झाल्या आहेत असे सांगितले व भरणा पावत्या शेतकऱ्यांना दिल्या. शेतकऱ्यांनी हंगामाच्या वेळी सावकाराच्या माणसांनी पीक नेण्यास आल्यानंतर त्यांना संघटीत विरोध केला. त्यावेळी शेतकऱ्यांवर सावकारांच्या माणसांनी अत्याचार केले. त्यातुन शेतकऱ्यांचा मोठा उठाव होऊन हा असंतोष नेवासा तालुक्यात पसरला व अहमदनगर जिल्ह्यात आंदोलन उभे राहिले. या आंदोलनाचा परीणाम असा झाला की शेतकऱ्यांच्या कर्जमुक्ती कायद्याच्या मागणीचा प्रारंभ झाला. हा प्रारंभ मराठवाड्यातून ज्ञानगिरीबुवांनी सुरू केला.[१५] मराठवाड्यातील सत्यशोधक समाजाच्या चळवळीतील एक प्रमुख आधारस्तंभ म्हणून ज्ञानगिरीबुवाची आपणास नोंद घ्यावी लागेल.

उस्मानाबाद जिल्ह्यातील टेबुर्णी येथे बहुजन समाजातील एक लग्नविधी सत्यशोधक पुरोहितांना बोलावुन लावण्यात आला. खेड येथेही ब्राह्मण पुरोहितांशिवाय धर्मसंस्कार पार पाडले.[१६] उस्मानाबाद जिल्ह्यातील तुळजापुर येथील देवी हे ब्राह्मणेतरांचे कुलदैवत, या देवीची पुजा करण्याचा अधिकार हा फक्त मराठे भोपे यानांच आहे व तशी वहिवाट आहे. लातुर जिल्ह्यातील निलंगा, पाडुळी, बोरफळ, काटी गुराळ या गावांतुन सत्यशोधक चळवळ सक्रीय होती. या ठिकाणी सत्यशोधक चळवळीच्या कार्यकर्त्यांच्या घरी काही विधी ब्राह्मण पुरोहितांच्या गैरहजेरीत होत असत.[१७] धार्मिक गुलामगिरी नष्ट करण्यासाठी सत्यशोधक समाजाने कोणत्याही धर्मविधीस ब्राम्हण पुरोहितास बोलावू नये याचा पुरस्कार केला होता. हे लोक प्रथम परभणी, बीड, उस्मानाबाद जिल्ह्यात पसरले, सत्यशोधक समाज पद्धतीने या भागात लग्नविधी पार पडू लागले. यानंतर सारेच धर्मविधी सत्याशोधक पद्धतीने करण्याचा प्रचार सर्व मराठवाड्यात होऊ लागला. परभणी येथील दांडेगावचे हनमंतराव रोकडुजी पाटील यांनी आपल्या मोठ्या मुलीचा लग्नसोहळा कोल्हापुर येथून सत्यशोधक पुरोहित बोलावून केला आणि मराठवाड्यात सत्यशोधक समाजाचे पुरोहित समाजतत्त्वांचा प्रचार करीत फिरू लागले. म.ज्योतीराव फुले यांचे सहकारी शास्त्री महाधर पाटील यांनी सबंध मराठवाड्यात प्रचार दौरे केल्याच्या नोंदी आहेत. याच काळात हाजी काजी वकील यांनी श्री आण्णासाहेब गव्हाणे, वरसिंगराव काटीकर यांच्या बरोबर सत्यशोधक समाजाच्या स्थापनेसंबंधी चर्चा केल्याचा एका पत्रात उल्लेख आहे.[१८] अशा प्रकारे मराठवाड्यात सत्यशोधक समाजाची चळवळ पसरलेली आपणांस दिसते.

सारांश

निजामकाळापासुन मराठवाडा शैक्षणिक व आर्थिकदृष्ट्या मागासलेला होता. तसेच या भागात सामाजिक विषमता शिगेला पोहोचलेली होती. बहुजन वर्ग हा धार्मिक कर्मकांडाच्या गुलामगिरीत जखडलेला होता. समाजाला या गुलामगिरीतुन मुक्त करण्यासाठी सर्व प्रथम म.फुले यांनी प्रयत्न केले व त्यांना शिक्षणाची दालने उघडी करून दिली. शिक्षणामुळेच बहुजन वर्ग जागृत होईल व त्यांच्यात प्रतिकारशक्ती निर्माण होईल असा म.फुलेंना विश्वास होता.

धर्मावर व ज्ञानावर भट ब्राह्मणांची मक्तेदारी शतकानुशतके चालत आली होती. धर्मविधीत त्यांच्या मध्यस्थीशिवाय कोणालाच विधी पार पाडता येत नसे. मध्यस्थांची भूमिका मोडून काढण्यासाठी विचार विनिमयातून म.फुलेंनी सत्यशोधक

समाज ही संघटना १८७३ मध्ये स्थापन केली. सत्यशोधक समाजाचे कार्यकर्ते भटांच्या भूमिकेत विधी पार पाडू लागले. तत्कालीन काळात हे क्रांतीकारक कार्य होते. प्रस्थापितांच्या विरोधाला न जुमानता समग्र महाराष्ट्र सत्यशोधक समाजाने ढवळून काढला होता.

मराठवाड्यात सत्यशोधक चळवळीचा जोम औरंगाबाद उस्मानाबाद, बीड, परभणी जिल्ह्यात विशेष होता. सत्यशोधक चळवळीच्या कार्यकर्त्यांनी बहुजन समाजाला सावकारशाहीच्या पाशातून मुक्त करण्याचा प्रयत्न केल्याचे आढळते. यामध्ये विशेष कामगिरी म.फुलेंचे शिष्य ज्ञानगिरीबुवा यांनी केली. म.ज्योतीराव फुले यांच्या कार्याला, विचारांना पुढे चालु ठेवण्याचे कार्य सत्यशोधक समाज या संघटनेने केलेले आहे.

❒❒❒

संदर्भ व टिपा

१. भालेराव अनंत, हैद्राबादचा स्वातंत्र्य संग्राम आणि मराठवाडा पृ.४,५.

२. कित्ता पृ.९.

३. कित्ता पृ.१२.

४. कुरुंदकर नरहर हैद्राबाद विमोचन आणि विसर्जन पृ.२४.

५. गायकवाड नरेंद्र, मराठवाड्यातील दलित चळवळ आणि हैद्राबादचा स्वातंत्र्य संग्राम पृ.६,७.

६. चारठाणकर चौधरी, मेढेकर देशपांडे (संपादक) स्वातंत्र्य संग्राम परभणी जिल्ह्याचे योगदान, पृ.१५.

७. भालेकर अनंत, उपरोक्त पृ.५१,५२.

८. कित्ता, ५४.

९. कुरुंदकर नरहर, उपरोक्त पृ.२३.

१०. काटे पी.व्ही., मराठवाड्याचा इतिहास पृ.१५१.

११. काळे भगवान, मराठवाडा काल आणि आज पृ.२५७.

१२. कित्ता, पृ.२८८.

१३. कित्ता, पृ.२८९.

१४. काटे पी.व्ही., उपरोक्त पृ.२९४.

१५. कित्ता, पृ.१३७.

१६. कित्ता, पृ.१४७, १४८.

१७. सत्यशोधक समाज प्रबोधन पत्रिका (१९८८), पृ.६, १५.

१८. कित्ता, पृ.१७.

Malkar

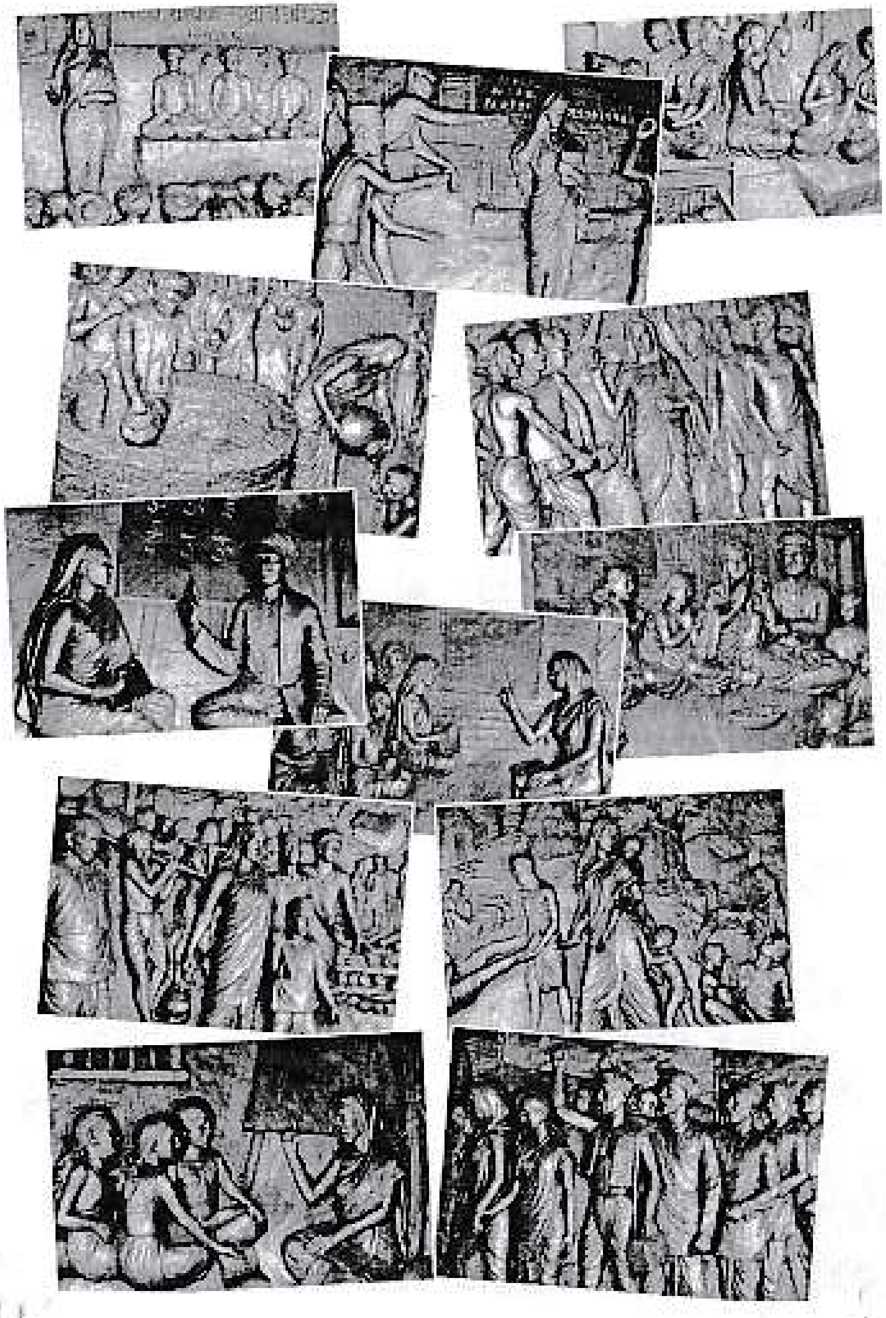

सत्यशोधक विवाह, ग्रहप्रवेश, दशक्रिया विधी कशा कराव्यात...!

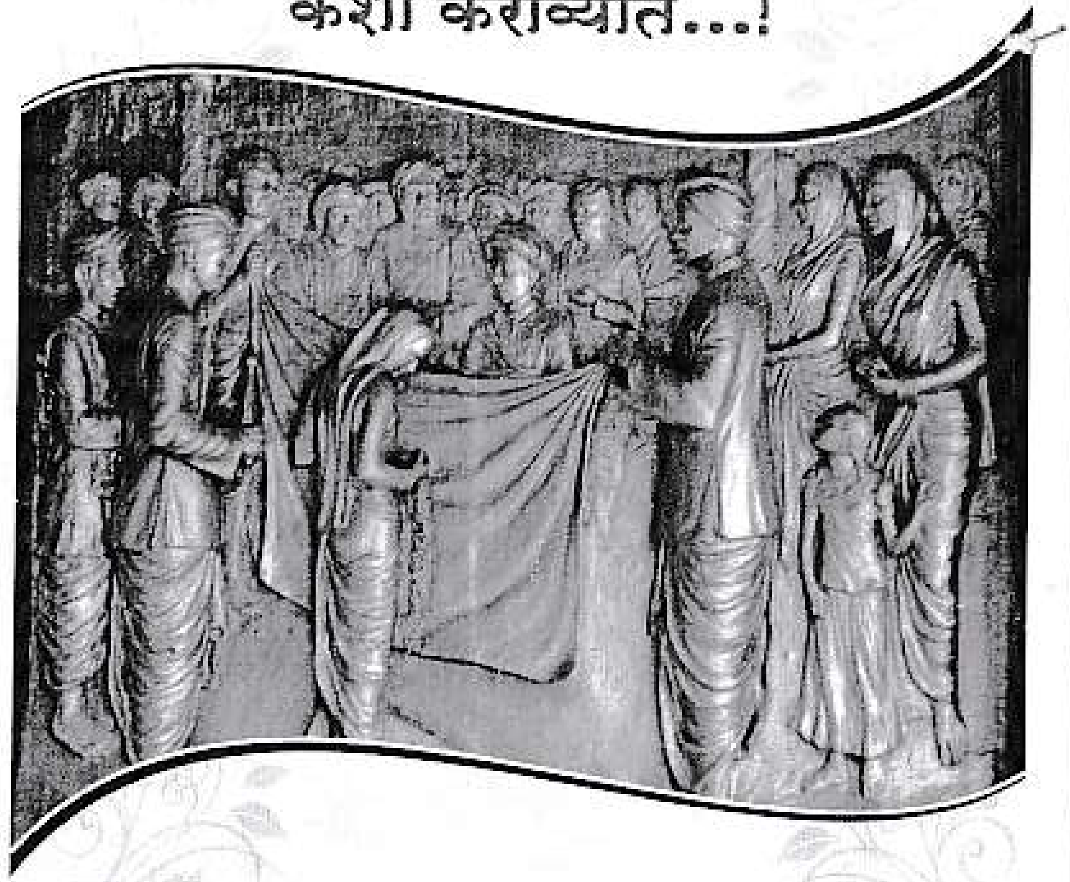

• लेखक •
प्रा.डॉ. कृष्णा मालकर

2017-18

सत्यशोधक विवाह, गृहप्रवेश, दशक्रिया विधी कशा कराव्यात...

• लेखक •

प्रा. डॉ. कृष्णा मालकर

उपप्राचार्य व इतिहास विभाग प्रमुख,

श्री. आसारामजी भांडवलदार महाविद्यालय,

देवगाव (रंगारी), ता. कन्नड, जि. औरंगाबाद

• सत्यशोधक विवाह,
गृहप्रवेश, दशक्रिया विधी कशा कराव्यात...

• लेखक :
©
डॉ. कृष्णा मालकर
मो.: 9823961970, 8208374052.

• अक्षरजुळणी
श्री. विनायक

• मुद्रणस्थळ :
विनायक प्रिंटर्स
उल्कानगरी, औरंगाबाद - ४३१००९.
मो.: ९७६४७९९८०५, ९८२३०५०१४३

• प्रकाशन :
प्रथम आवृत्ती - २०१७-२०१८

• मूल्य : २५/-

ISBN - 976-60-53279-10-1

मार्च 17

राजर्षि शाहू महाराज :

सामाजिक सुधारणा व सद्यःस्थिती

(इतिहास)

: संपादक :

प्रा.डॉ.बी.के.शेप

: मुख्य संपादक :

प्राचार्य, डॉ.आर.के.इप्पर

ISBN 978-93-5240-091-1

३३. राजर्षी शाहू महाराजांचे आरक्षण धोरण आणि सामाजिक न्याय

डॉ.टी.एन.मगर १२०

३४. राजर्षी शाहू महाराजांचे वसतीगृह चळवळीतील योगदान: एक दृष्टिक्षेप

प्रा.डॉ.कदम संतोष तुकाराम १२३

३५. राजर्षी शाहू महाराजांचे धार्मिक अल्पसंख्याक वर्गासाठीचे वसतिगृहविषयक कार्य

प्रा.डॉ.होनराव गणेश काशिनाथ १२७

३६. छत्रपती राजर्षी शाहू महाराजाचे आरक्षण विषयक भुमिका

प्रा. डॉ. शिंदे अनंत नामदेवराव १३०

३७. छ. शाहू महाराजांचा आरक्षण विषयक दृष्टिकोण

प्रा. किशोर मनोहरराव इंगळे १३२

३८. छ.शाहू महाराज आणि सत्यशोधक समाज एक अनुबंध

प्रा.डॉ.किशन केंद्रे १३५

३९. राजर्षी शाहू महाराज व सत्यशोधक समाज

डॉ.बब्रुवान मोरे १३८

४०. राजर्षी शाहू महाराज :- सत्य शोधक चळवळीचा आधार स्तंभ

प्रा. डॉ. शालीग्राम शिंदे १४१

४१. राजर्षी शाहू महाराज व सत्यशोधक समाज

प्रा. सौ. पाटील जयश्री जे. १४३

४२. राजर्षी शाहू महाराज - सत्यशोधक समाज

प्रा.पावडे खोब्राजी वामनराव १४६

४३. राजर्षी छत्रपती शाहू महाराज व सत्यशोधक समाज

प्रा.डॉ.कोंडेकर आर.एस. १५०

४४. राजर्षी शाहू महाराज व सत्यशोधक समाज

डॉ. जगदीश व्यंकटराव भेलोंडे १५४

४५. राजर्षी शाहू महाराज व सत्यशोधक समाज

डॉ. मुंढे सविता गंगाधरराव १५७

४६. सत्यशोधक चळवळीतील शाहु महाराज

प्रा. सौ. शिंदे अनिता व्यंकटराव १६०

४७. राजर्षि शाहु महाराज -सत्यशोधक चळवळ

प्रा. डॉ. कृष्णा मालकर १६३

ISBN 978-93-5240-091-1

४७. राजर्षि शाहु महाराज -सत्यशोधक चळवळ

प्रा. डॉ. कृष्णा मालकर
श्री. आसारामजी भांडवलदार महाविद्यालय
देवगाव (रंगारी) ता. कन्नड जि. औरंगाबाद.

प्रस्तावना.

शूद्रातिशूद्राची सामाजिक व धार्मिक गुलामगिरीतून मुक्तता करण्यासाठी म. जोतिराव फुल्यांनी २३ सप्टेंबर १८७३ मध्ये सत्यशोधक समाजाची स्थापना केली होती. तथापी म.फुल्यांच्या निधना नंतर समाजाच्या कार्याची गती मंदावत गेली. पुढे काही काळाने कोल्हापुरात वेदोक्त प्रकरण उपस्थित झाले. त्यातुन उभा महाराष्ट्र ढवळून निघाला. ब्राम्हणशाहीच्या उद्दाम वृत्तीशी संघर्ष करणा-या सत्यशोधक समाजाच्या पुनरुज्जीवनाची, बहुजनसमाजातील विचारवंताना व पुढा-यांना आवश्यकता भासू लागली. परिणामी १९१० साली मुंबईत महर्षी वि. रा. शिंदे यांच्या अध्यक्षतेखाली सत्यशोधक समाजाची परिषद आयोजीत केली गेली. या परिषदेत म. फुल्यांच्या तत्वानुसार सत्यशोधक समाजाची ध्येयधोरणे जाहिर करण्यात आली. त्यामध्ये सर्व मानव ईश्वराची (निर्मीकांची) लेकरे असुन त्याला प्रसन्न करण्यासाठी कुणा मध्यस्थाची गरज नाही. हे प्रमुख सत्यशोधकी तत्व घोषीत केले गेले.

कोल्हापूरातील सत्यशोधक समाजाचे कार्य :-

कोल्हापूरात सत्यशोधक समाजास हाडाचे कार्यकर्ते लाभले. बाबूराव यादव, नानासाहेब मुळीक हे त्यापैकी होते. ब्राम्हण पुरोहिताशिवाय आपले धार्मिक विधी सत्यशोधकी पध्दतीने करावयाचे असे ठरवून त्यांनी १९१२ साली मराठा पुरोहीताकडून कोल्हापूरातील पहिला श्रावणी घडववून आणली. ही वार्ता बाहेर पडताच ब्राम्हण वर्गात मोठी खळबळ माजली त्याच दिवशी बाबूराव यादव व नानासाहेब मुळीक यांच्या नेतृत्वाखाली मराठा समाजातील सुमारे १५० लोकांनी एकत्र येऊन एका जाहिर पुजेचा विधी घडवून आणला. या विधीच्या शेवटी ब्राम्हण पुरोहीतशाहीच्या मक्तेदारीतून बहुजन समाजाचा "मनाची मुक्तता होवो"अशी सार्वजनीक प्रार्थना करण्यात आली. सत्यशोधक कार्यकर्त्याच्या याकृत्यांचे अनुकरण कोल्हापूरात ठिकठिकाणी होऊ लागले. लोक धाडसपणे आपले धार्मिक विधी ब्राम्हण भटजीच्या मदती शिवाय करू लागले.

एकटया कोल्हापूरात १९१२ साली २००, १९१३ साली २६६ तर १९१४ साली २९९. लग्न विधी सत्यशोधक पध्दतीने पार पडले. या शिवाय इतर धार्मिक विधीचे संख्या वेगळीच होती. अशा प्रकारे ब्राम्हण पुरोहीतास बाजूला सारून आपल्याच जातीच्या पुरोहिताकडून आपले धार्मिक विधी करण्याची लाट कोल्हापूरात तयार होऊ लागली व कोल्हापूर परिसरात सत्यशोधक पध्दतीने व ब्राम्हण पुरोहिता शिवाय धार्मिक कार्य करू लागली. त्यातुन मराठा पुरोहितांना प्रशिक्षण देण्याची कल्पना पुढे आली. भास्करराव जाधवांच्या मार्गदर्शना खाली जुलै १९१३ मध्ये कोलपूरात सत्यशोधक शाळा स्थापन केली गेली. अर्थात यासर्व प्रयत्नामागे छत्रपती शाहू

ISBN 978-93-5240-091-1

महाराजांचा आशिर्वाद होता.

सत्यशोधकी कार्यास डांबर प्रकरणाची खीळ :-

१४ फेब्रुवारी १९१४ रोजी कोल्हापूरात बादशहा एडवर्ड पुतळयाला अज्ञात व्यक्तीने डांबर फासले यामुळे सर्व मुंबई परिसरात खळबळ माजली शाहू महाराज ब्रिटीशांचे मांडलीक संस्थानीक असल्याने त्यांच्या स्थानास व प्रतिष्ठेस मोठा धक्का बसला. तथापी या घटनेचा फायदा कोल्हापूर दरबारातील एका गटाने घेऊन डांबर प्रकरणाचे खापर सत्यशोधकाचे नेते भास्करराव जाधव, आण्णसाहेब लठ्ठे यांच्यावर फोडले आणि त्यांना त्यात गुंतविण्याचा प्रयत्न केला. लठयांना तर मुख्य अरोपी केले गेले. या प्रकरणामुळे कोल्हापूर संस्थानातील वातावरण इतके दुषीत झाले की, लठयांना कोल्हापूरातून पळ काढावा लागला आणि भास्करराव जाधव व डोंगरे यांना सत्यशोधक समाजाचा राजीनामा द्यावा लागला. राज्यकर्ता या नात्याने शाहू महाराजांना गुन्हगारांचा शोध घेणे गरजेचे होते. त्यांनी त्यासाठी ५ हजाराचे बक्षीस जाहीर केले होते गुन्हेगारांचा शोध शेवट पर्यंत लागला नाही. परंतू सर्वच प्रकरणांचा जबरदस्त परिणाम सत्यशोधक समाजावर झाला.त्यातून सावरुन पुन्हा उभे राहण्यास सत्यशोधक समाजाला ३-४ वर्षे लागली . १९१६ साला पासून पुन्हा भास्करराव जाधव, आण्णासाहेब लठ्ठे, डोंगरे या सत्यशोधक विचारवंतानी समाजाच्या कार्यात पूर्ववत भाग घेऊन महाराजही या चळवळीला उघडपणे साहाय्य करू लागले हे साहाय्य त्यांच्या कारकिर्दिच्या अंतापर्यंत चालूच राहीले सत्यशोधक समाजाची ही चळवळ येथून पुढे महर्षि शिंदे,श्रीपतराव शिंदे, वालचंद कोठारी, भगवंतराव पाळेकर, मुंकूदराव पाटिल आदि नव्या दमाच्या नेत्यांच्या सहभागामुळे अधिक गतिमान झाली ७

महत्वाचे तिन सत्यशोधकीय निर्णय :-

१) सत्यशोधक समाजाच्या कार्यासाठी भरीव असे अर्थसाहय्य व नैतिक पाठींबा दिला. राजवाडयातील देवदेवतांच्या व पूर्वजांच्या समाधीच्या पूजा आजवर ज्या ब्राम्हण पुरोहीताकडून होत होत्या, त्या बंद करून त्या मराठा पुरोहिताकडून सुरू करण्याचा हूकूम दिला.

२) मराठा पुरोहित तयार करण्यासाठी खास प्रशिक्षण शाळा स्थापन करण्याचा निर्णय घेऊन ६ जूलै १९२० रोजी 'शिवाजी क्षत्रीय वैदिक पाठशाळा' या नावाची वैदिक शिक्षण देणारी संस्था मामासाहेब खानविलकरांच्या अध्यक्षतेखाली स्थापन करण्यात आली. सुरूवातीस या शाळेत १४ विद्यार्थी होते. वर्षभरात विद्यार्थी संख्या ६२ पर्यत गेली.

३) पाटगावला मौनि महाराजांच्या पिठावर छात्रजगदगुरूंची स्थापना करण्याच्या निर्णयामुळे महाराजांनी हिंदूच्या ब्राम्हणी धर्मगुरू शंकराचार्य यांच्या वर्णवर्चस्वावादी जोखंडातून मराठा समाजाची मुक्तता करून त्यांना स्वत:चा धर्मगुरू मिळवून दिला.

सत्यशोधक जलसे :-

त्याकाळी सत्यशोधक समाजाच्या तत्वानूसार प्रचार प्रसार करणारे सत्यशोधक जलसे सर्व महाराष्ट्रभर उदयास आले. त्यामागे शाहू महाराजांचीच प्रेरणा होती . खेडयापाडयातील अज्ञान जनतेचे तमाशा हे एक अत्यंत लोकप्रीय असे करमणूकीचे साधन होते . महाराजांनी

ISBN 978-93-5240-091-1
समाजाच्या मतांचा प्रसार करणा-या प्रबोधन प्रधान 'सत्यशोधकी जलशात' केले अनेक सत्यशोधकी कार्यकर्त्यांना त्यांनी सत्यशोधक जलशाची पथके तयार करण्यास प्रोत्साहीत केले. त्यामध्ये भीमराव महामुनी, भासकरराव पाटोळे, तानोबा यादव, गणपतराव मोरे या कार्यकर्त्यांचे मुख्य जलसे होते.

अशा प्रकारे शाहू महाराजांच्या पे्ररणेने सत्यशोधक समाजाचे खरे पुनरूज्जीवन होऊन कोल्हापूर संस्थानातच नव्हेतर संस्थानाच्या बाहेर सातारा,पुणे, नगर, खानदेश, व-हाड, इ. महाराष्ट्राच्या अनेक भागात चळवळ फोपावत गेली. परिणामी सत्यशोधक तसेच ब्राम्हणेत्तर चळवळीतील कार्यकर्ते महाराजांना प्रेरणास्थानी मानू लागले. शाहू महाराजांचे निधन झाल्यावर कोल्हापूरात पंचगंगा नदिच्या तिरावर त्यांच्यावर अंत्यसंस्कार केले गेले. हे अंत्यसस्कार महाराजांनीच स्थापन केलेल्या वैदिक स्कुलमधील मराठा विद्यार्थ्याकडून केले गेले पूर्वी छत्रपतीचे अंत्यसंस्कार ब्राम्हण पुरोहिताकडून केले जात असत. यावेळी राणी लक्ष्मीबाईनी व नूतन छत्रपती राजाराम महाराज यांनीच ती प्रथा मोडून काढली.

निष्कर्ष - राजर्षी शाहू छत्रपतीचे जीवन व कार्य यांचा मागोवा घेतला की, त्यांनी म.फुल्यांच्या बहुजन उध्दाराची कार्यपरंपरा समर्थपणे पुढे नेली . १९०२ मध्ये कोल्हापूर संस्थानात मागासवर्गीयांना ५० ०/० टक्के जागा राखीव ठेवण्याचा पहिला क्रांतिकारक निर्णय घेतला. राजवाडयातील देवदेवतांच्या व पूर्वजांच्या समाधीची पूजा आजवर ज्या ब्राम्हण पुरोहिताकडून होत होत्या, त्याबंद करून मराठा पुरोहिताकडून सुरु करण्याचा हुकूम दिला. शाहू छत्रपतीनी क्षात्रजगदगूरू पीठाची निर्मिती करून शेंडीवाला भटजी काढून त्याजागी मराठा नेमला. शाहू महाराजांनी सत्यशोधक समाजाच्या माध्यमातून एकात्मता निर्माण करण्याचा प्रयत्न केला. सर्व सामान्य जनता केवळ ब्राम्हणावर अवलंबून रहाता स्वत:चे पूजापाठ करू शकते याविषयी महत्वपूर्ण कार्य केले.

संदर्भ

१) सांपा. डॉ. पवार जयसींगराव राजर्षि शाहू स्मारक ग्रंथ
२) साळूंखे पी. बी. राजर्षि शाहू गौरव ग्रंथ १९७६ मुंबई . महाराष्ट्र राज्य शिक्षण विभाग
३) सुर्यवंषी कृ. गो. राजर्षि शाहू महाराज व माणूस, ठोकळ प्रकाशन, पूणे.
४) तोफखाणे वा.द. राजर्षि शाहू महाराज यांचे अंतरंग १९६३.
५) कीर धनंजय राजर्षि शाहू महाराज : एक क्रांतिकारक राजा १९७९, पॉप्युलर प्रकाशन, मुंबई.
६) भगत रा. तू. राजर्षि शाहू महाराजांचे शिक्षण विषयक विचार व कार्य, चैतन्य प्रकाशन, कोल्हापूर.
७) प्रा. फाटक न. रा. शाहू स्मारक व्याख्यान, शिवाजी विद्यापीठ कोल्हापूर .

2017-18

ISSN 2394-5303

Shri Balaji Sansthan, Deulgaon Raja's

Deulgaon Raja, Dist. Buldana (M.S.), PIN- 443204.

■ NAAC RE-ACCREDITED AT 'B' LEVEL ■

Special Issue, December 2017

Printing Area

International Multilingual Research Journal

IMPACT FACTOR 4.002

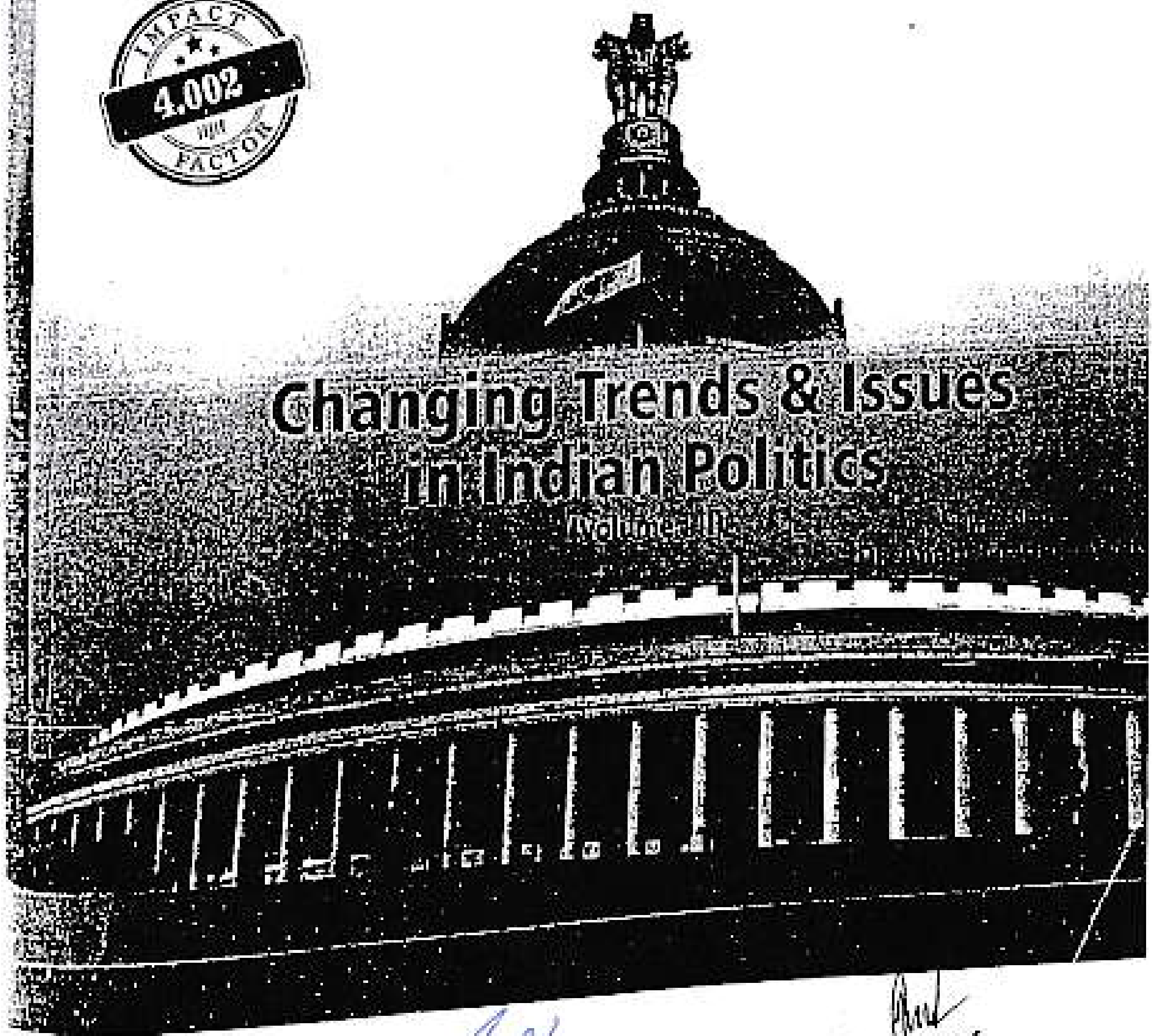

Changing Trends & Issues in Indian Politics

Volume II

Principal

Asst. Prof.
Shri Asaramji Bhandwaldar Art's
Comm & Science College
Kannad, Dist.

अंतरराष्ट्रीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

प्रिंटिंग एरिया

Printing Area International Interdisciplinary Research Journal in Marathi, Hindi & English Languages

December 2017, Special Issue

Shri Balaji Sansthan Deulgaon Raja's

Shri Vyankatesh Arts, Commerce and Science College,

Deulgaon Raja, Dist. Buldana (M.S.) Pin :443204

NAAC RE-ACCREDITED AT 'B' LEVEL

Changing Trends & Issues in Indian Politics

(Volume : 2)

Chief Editor:

Dr. Anant Madan Awati,

Assistant Professor & Head, Dept. of Political Science,

Shri Vyankatesh Arts, Commerce and Science College,

Deulgaon Raja, Dist. Buldana (M.S.) Pin :443204

Moblie : 9421395187/9545195875

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed

Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295

harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

ISSN: 2394 5303 | Impact Factor 4.002(IIJIF) | Printing Area International Research Journal | December 2017 Special Issue/02 | 02

Board of Editors :

Dr. Gajanan Jadhav
(Principal, Shri Vyankatesh College, Deulgaon Raja)

Dr. Anant Madan Awati
(Assistant Professor & Head, Dept. of Political Science,
Shri Vyankatesh Arts, Commerce and Science College, Deulgaon Raja)

Dr. Sudhir D. Chavan
(Assistant Professor & Head, Dept. of English,
Shri Vyankatesh Arts, Commerce and Science College, Deulgaon Raja)

Shri. Narendra H. Shegokar
(Assistant Professor & Head, Dept. of Commerce,
Shri Vyankatesh Arts, Commerce and Science College, Deulgaon Raja)

Shri. R.H. Devare
(Assistant Professor & Head, Dept. of History,
Shri Vyankatesh Arts, Commerce and Science College, Deulgaon Raja)

Shri. S.B. Jagtap
(Assistant Professor, Dept. of Commerce,
Shri Vyankatesh Arts, Commerce and Science College, Deulgaon Raja)

Shri. D.V. Gore
(Assistant Professor, Head, Dept. of Economics,
Shri Vyankatesh Arts, Commerce and Science College, Deulgaon Raja)

Shri. V.R. Bansile
(Assistant Professor, Dept. of Commerce,
Shri Vyankatesh Arts, Commerce and Science College, Deulgaon Raja)

Shri. M.B. Jadhav
(Assistant Professor, Dept. of Marathi,
Shri Vyankatesh Arts, Commerce and Science College, Deulgaon Raja)

Dr. Eknath B. Bhalerao
(Assistant Professor, Dept. of English,
Shri Vyankatesh Arts, Commerce and Science College, Deulgaon Raja)

Indexed

UGC Approved Journal Jr.No.43053

IMPACT 4.002 FACTOR

Govt. of India,
Trade Marks Registry
Regd. No. 3418002

Note : The Views expressed in the published articles,Research Papers etc. are their writers own. 'Printing Area' dose not take any libility regarding appoval/disapproval by any university, institute,academic body and others. The agreement of the Editor, Editorial Board or Publicaton is not necessary. Disputes, If any shall be decided by the court at Beed (Maharashtra, India)

http://www.printingarea.blogspot.com

14) A Study of Globalization and Its Impact on Indian Economy
Dr. Mahavir N. Sadavarte, Jalna. || 44

15) Politics of Environmental Effects on Indian Economy.
Prof. Dr Anand V.Kulkarni, Jalna || 47

16) Impact of Liberalization, Privatization and Globalization on Indian Economy
Dr. Nilesh N. Chotiya, Akola. || 50

17) Space Junk: Emergent Globalising Indian Space Age And Liabilities Associated
Dheeraj Kumar Tiwari, Dehradun || 52

18) LPG Policy & Its Impact On Indian Economy
Dr. Sapna Dayanand Gawai, Buldana || 56

19) Impact of Liberalization, Privatization, Globalization on Indian System
Mr. Chandrashekhar Laxmanrao Korey, Amravati. || 59

20) Features and Causes of Social Movements
Mr. Ghotekar Laxman Maroti, Ahmednagar || 62

21) A Critique :Bhakti Movement In India
Dr. Pooja Pandya, Nagpur || 64

22) महिलांच्या विकासाचे राजकारण
प्रा.डॉ.विलास आघाव, हिंगोली || 67

23) महिला सक्षमीकरण व राजकारण (विशेष संदर्भ — स्थानिक स्वराज्य संस्था)
डॉ. दीपक दत्तराव कोदुरवार, जि. यवतमाळ || 69

24) भारतीय महीलांचे सक्षमीकरण — एक विश्लेषणात्मक अभ्यास
डॉ. निलेश र. निंबाळकर, जळगांव || 72

25) महिला सबलीकरण व राजकारण
डॉ. संभाजी शामराव रानपुरे, अ.नगर. || 76

26) महिला सबलीकरण आणि राजकारणातील भागीदारी
प्रा. डॉ. अर्जुन उबाळे, औरंगाबाद || 80

https://sites.google.com/site/vidyawartajournal | http://www.vidyawarta.blogspot.com

ISSN: 2394 5303 | Impact Factor 4.002 (IIJIF) | Printing Area™ International Research journal | December 2017 Special Issue/02 | 080

26

महिला सबलीकरण आणि राजकारणातील भागीदारी

प्रा. डॉ. अर्जुन उबाळे,
राज्यशास्त्र विभाग, श्री. आसारामजी भांडवलदार
महाविद्यालय, देवगाव रंगारी, ता.कन्नड, औरंगाबाद

****

भारत १९४७ ला स्वतंत्र झाला आणि १९५० ला भारतीय संविधान लागू झाले असले तरी स्वातंत्र्याचे फायदे भारतीय समाजातील महिला सारख्या मोठ्या घटक असणारी पूर्णपणे उपभोग शकत नाही. महिलांच्या संरक्षणासाठी, त्यांच्या सबलीकरणासाठी केंद्र आणि राज्य पातळीवर अनेक कायदे करण्यात आले, तरी पण महिला अधिकार उल्लंघनाच्या घटना वाढत आहे. लिंगभेदावर आधारित विषमतेला, शोषणाला, अन्यायाला, त्यांना तोंड द्यावे लागत आहे. खऱ्या अर्थाने महिलांच्या प्रश्नाविषयी अधिक संवेदनशीलतेने विचार करण्याची गरज आहे. तसेच स्त्री मुक्तीचा पुरस्कार करणारी स्त्रीवाद ही विचारसरणी आणि आंतरराष्ट्रीय स्त्रीवादी चळवळ एक महत्त्वपूर्ण राजकीय शक्ती म्हणून आज वाटचाल करीत आहे.

महिला सबलीकरण खऱ्या अर्थाने स्त्रियांना पुरुषांच्या बरोबरीने विकासाच्या आणि प्रगतीच्या समान संधी उपलब्ध करून देणारी ही प्रक्रिया आहे. लिंगभेदावर आधारित जुनी व्यवस्था नष्ट करून स्त्री–पुरुष समानतेवर आधारित नवी व्यवस्था निर्माण करणारी आहे. महिला सबलीकरण प्रक्रिया ही महिलांच्या विकासाशी संबंधीत असणारी प्रक्रिया आहे. अबला महिलांना सबल करून त्यांना पुरुषांच्या बरोबरीने सर्वच क्षेत्रामध्ये सामाजिक न्याय आणि समान संधी उपलब्ध करून देणे हे महिला सबलीकरणाचे मुख्य उद्दिष्ट आहे.

महिला सबलीकरणासाठी आंतरराष्ट्रीय पातळीवर प्रयत्न झालेले आहे. संयुक्त राष्ट्र संघटनेतर्फे महिलांना राजकीय निर्णय प्रक्रियेतील सहभाग वाढवा यासाठी एक महत्त्वपूर्ण ठराव सन १९५२ साली करण्यात आला. महिलांना राजकीय निर्णय प्रक्रियेमध्ये सहभागी होता यावा यासाठी पुरुषांप्रमाणेच त्यांना राजकीय अधिकार प्राप्त व्हावेत. मतदानाचा अधिकार निवडणूक लढविण्याचा अधिकार अशा यासारख्या महत्त्वपूर्ण राजकीय अधिकारांचा या ठरावामध्ये समावेश १९५

संयुक्त राष्ट्र संघटनेच्या आंतरराष्ट्रीय महिला आयोगाची महत्त्वाची कार्ये :

१) संयुक्त राष्ट्र संघटनेकडून महिलांच्या अधिकाराविषयी मंजूर करण्यात आलेल्या विविध ठरावांची पूर्तता सदस्य राष्ट्राकडून होत आहे किंवा नाही पाहणे.

२) महिला अधिकार उल्लंघनाच्या घटनांची नोंद घेणे.

३) महिला सबलीकरणासाठी संयुक्त राष्ट्र संघटनेच्या अधिपत्याखाली कार्य करणाऱ्या विविध संस्था संघटनांच्या कार्यात समन्वय साधणे. महिला आयोगाकडून दरवर्षी आंतरराष्ट्रीय पातळीवर महिलांच्या दर्जाविषयी अहवाल सादर केला जातो.

महिलांच्या अधिकाराविषयी भारतीय राज्यघटनेत तरतूदी स्त्री–पुरुष, समानता हा भारतीय संविधानाचा आधार आहे. धर्म, लिंग, वंश यांच्या आधारावर भेदभाव केला जाणार नाही. तसेच राज्यनीतीच्या मार्गदर्शक तत्त्वाच्या प्रकरणात स्त्री–पुरुषांना समान कामासाठी समान वेतन दिले जावे अशी स्पष्ट तरतूद करण्यात आली आहे. राज्य महिला आयोगाची स्थापना १९९४ साली महाराष्ट्रात करण्यात आली. राष्ट्रीय व राज्य महिला आयोग प्रतिवर्षी महिलांच्या प्रश्नाविषयी व दर्जाविषयी एक अहवाल सादर करतात. या आधारावर शासन महिलांच्या संरक्षणासाठी आणि सबलीकरणासाठी विविध योजना आखते.

महात्मा जोतीराव फुले यांनी केलेल्या मानवमुक्तीचा विचार व स्त्री शिक्षणाचे पाऊल उचलणारे पहिले भारतीय समाजतत्त्वज्ञ. स्त्री व पुरुष यांच्या स्वभाव वैशिष्ट्यावर स्त्रीवादाच्या दृष्टीकोणातून महत्त्वाचा प्रकाश टाकतात. 'स्त्रीने' सती जायचे तर पुरुषाने 'सता' का जाऊ नये? असा प्रश्न समाजापुढे उपस्थित करून भारतीय स्त्रीवादी आवाजाला प्रेरणा देतात. 'आजवर अनेक धूर्त व कावेबाज लोकांनी स्त्रिया आणि स्मृत्यांचा बळकट आधार देत आर्य–ब्राह्मण पुराणी स्त्री जातीस नीच मानण्याचा प्रघात पाडला व स्त्री शोषण करणाऱ्या अनेक चालीरीती आचरणात

[illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] प्रमाण [illegible] [illegible] स्थानिक स्वराज्य संस्थामध्ये त्यांना ५० टक्के [illegible] दिले आहे. भारतातील [illegible] महिलांना [illegible] देणारे महाराष्ट्र हे एक आघाडी राज्य ठरले आहे.

या देशाच्या राजकारणात आम्हास आमचा वाटा [illegible] पाहिजे. यातीमध्ये वाटा मिळविण्यासाठीचा [illegible] लढा आहे. हिंदु कोड बिलामागे मुख्यतः दोन [illegible] आहेत. हिंदु कायदा सर्व ठिकाणी सुसूत्र करणे पहिले उद्दिष्ट आहे. यालाच इंग्रजी भाषेत '[illegible]फिकेशन' म्हणतात. आणि हिंदु कायद्याच्या काही [illegible] सुधारणा घडविणे हे दुसरे उद्दिष्ट आहे. या [illegible] उद्दिष्टाबरोबर सर्व वादविवाद केंद्रीत झाला आहे.

हिंदु कोड बिलाच्यामध्ये एकदरीत पाच प्रकारच्या सुधारणा सुचविल्या आहेत. – १) विवाह दत्तक [illegible]संबंधी, २) एक पत्नीत्व पाळण्या संबंधी, ३) [illegible]स्फोट संबंधी, ४) हिंदु कायद्यातील 'कोपार्सिनरी' [illegible]पद्धती नष्ट करण्यासाठी, ५) स्त्रियांना इस्टेटीत [illegible]मिळण्याच्या हक्कासंबंधी.

आज स्त्रियांना सपत्तीत संपूर्ण मालकी गाजविता येत नाही. तिला वधीस म्हणून लग्नाच्या वेळी जी रक्कम किंवा दागिने मिळतात तेच तिचे धन म्हणून समजले जाते. मुलींच्या हक्कासंबंधीचा भेदाभेद काढून टाकण्यात येणार आहे. बापाच्या मिळकतीत मुलाप्रमाणे मुलींनाही यापुढे योग्य तो वाटा मिळत जाईल. म्हणजे मुलगा–मुलगी असा भेद हा कायदा जाणणार नाही. स्त्रीला समान वाटा मिळेल.[१]

७२वी ७३वी घटना दुरुस्ती, ७२ व्या व ७३ व्या घटना दुरुस्तीनुसार स्त्रियांसाठी ग्रामपंचायत, पंचायत समिती आणि जिल्हा परिषदेमध्ये १/३ जागा राखीव ठेवण्यात आल्या. महिलांच्या सबलीकरणासाठी त्यांना राजकीय निर्णय प्रक्रियेत सहभागी करून घेणे अत्यावश्यक आहे. त्या दृष्टीने भारत सरकारने उचललेले हे महत्त्वाचे पाऊल आहे. स्थानिक स्वराज्य संस्थामध्ये महिलांसाठी आरक्षण ठेवल्यामुळे समाजाच्या शेवटच्या स्तरापर्यंत महिलांचे सबलीकरण होताना दिसत आहे.

महाराष्ट्रात स्थानिक स्वराज्य संस्थांमध्ये महिलांसाठी ५० टक्के आरक्षणाची तरतूद करून क्रांतिकारक पाऊल उचलले. या निर्णयात अभिनंदनीय महिलांचा सार्वजनिक जीवनात [illegible] [illegible] मुख्यमंत्री [illegible] [illegible] [illegible] २०८१६ ग्रामपंचायतीत [illegible] १२६३९ महिला प्रतिनिधी कार्यरत आहेत.[१] श्रीमती [illegible] [illegible] यांच्या संकल्पनेतून [illegible] महिला सक्षमीकरण प्रकल्प साकारला गेला. या प्रकल्पाच्या माध्यमातून ग्रामपंचायत महिला सदस्यांना ग्रामपंचायतीचे कायदे, [illegible], योजना, अंदाजपत्रक याबाबत प्रशिक्षण देण्यास सुरुवात झाली.

प्रशिक्षणात अंतर्भूत विषय. १) पंचायत राज कार्यपद्धती, २) ग्रामपंचायत अर्थव्यवस्थापन अंदाजपत्रक, ३) व्यक्तिमहत्त्व विकास व सामाजिक [illegible], ४) [illegible] व सामाजिक [illegible] व [illegible] उपाययोजना, ५) महिलांच्या यशोगाथा, ६) स्थानिक समस्यांवर चर्चा व उपाययोजना, ७) स्त्री–पुरुष समानता[१]

महाराष्ट्र हे देशातील एक अग्रेसर तसेच पुरोगामी राज्य म्हणून ओळखले जाते. महात्मा फुले, सावित्रीबाई फुले, डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर, शाहू महाराज इत्यादी महापुरुषांनी या राज्यातून सामाजिक क्रांतीची सुरुवात केली होती. महिलांच्या शिक्षणाची सुरुवात फुले दांपत्याने पुण्यातून केली. त्यावेळी त्यांना समाजाच्या मोठ्या रोषाला सामोरे जावे लागले होते. पण तरीही सगळ्या प्रकारचा विरोध पत्करून त्यांनी ही शिक्षणाची चळवळ चालू ठेवली. त्याचेच फलस्वरूप म्हणून आज सर्वच क्षेत्रात महिला आघाडीवर असल्याचे आपणास दिसते. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर आपल्या भाषणात म्हणतात, "स्त्रियांनी आपल्या हक्कासाठी पतीदेवत्व टाकून कंबर कसून पुढे आले पाहिजे" म्हणजेच प्रत्येक क्षेत्रात हक्क घेण्यासाठी स्पर्धा केला पाहिजे.[१]

७३व्या विधेयकाने ग्रामपंचायत, पंचायत समिती व जिल्हा परिषद या तिन्ही स्तरावर स्त्रियांसाठी तेहतीस टक्के जागा राखीव ठेवलेल्या आहेत. एवढेच नव्हे तर ग्रामपंचायतीचा सरपंच, पंचायत समितीचा सभापती आणि जिल्हा परिषदेचा अध्यक्ष या पदावरही स्त्रियांचे तेहतीस टक्के आरक्षण असते.

महाराष्ट्राच्या कायद्याने या तरतुदींना स्वीकार केला आणि या राज्याच्या इतिहासात प्रथमत पहिल्या

मोठ्या संख्येने स्त्रिया राजकीय निर्णय प्रक्रियेत सहभागी झाल्या. 'महाराष्ट्रात जवळपास एक लाख स्त्रिया ग्रामपंचायतीत निवडून आल्या असून त्यांच्यापैकी ८५०० स्त्रिया सरपंच झाल्या आहेत. ९८ स्त्रिया पंचायत समित्यांच्या सभापतीपदावर आहेत, तर दहा जणी जिल्हा परिषदेच्या अध्यक्ष आहेत (२००३)'. कधी उंबरठा न ओलांडलेल्या स्त्रिया एवढ्या मोठ्या प्रमाणावर निवडणूक लढवतात, प्रचार करतात आणि गावाचा तालुक्याचा आणि थेट जिल्ह्याचा कारभार करतात ही घटना अभूतपूर्व असून सकारात्मक म्हणावी लागते.

महाराष्ट्रातील ग्रामपंचायत, पंचायत समिती, जिल्हा परिषदेत एकूण किती सदस्य महिला व प्रत्यक्ष कार्यरत महिला खालीलप्रमाणे.[१०]

पंचायतराज संस्था	वर्गीकरण	एकूण	आरक्षित जागा	प्रत्यक्ष कार्यरत महिला
जिल्हा परिषद	सदस्य	१९६१	६५४	६७५
	अध्यक्ष	३३	११	१८
पंचायत समिती	सदस्य	३९७२	१३०५	१३७२
	अध्यक्ष	३५१	११६	१४८
ग्रामपंचायत	सदस्य	२२३८५७	७४६२०	७५९५०
	सरपंच	२७९०९	९२१०	९४४८

वरील तक्त्यावरून स्पष्ट होते की, महिलांना ३३ टक्के आरक्षणापेक्षा जास्त जागी महिला अध्यक्ष, सरपंच, सदस्य दिसुन येत आहे.

स्त्रियांचे लोकसभेतील प्रमाण (१९५१–२०१४).[११]

अ. क्र.	वर्ष	एकूण जागा	स्त्रियांची संख्या	टक्केवारी
१	१९५१	४८९	२२	४.५०.
२	१९५७	५००	२२	४.४५.
३	१९६२	५०३	३१	६.२८.
४	१९६७	५२३	२९	५.५४
५	१९७१	५२१	२८	५.३९.
६	१९७७	५४४	१९	३.४९
७	१९८०	५४४	२८	५.२९.
८	१९८४	५४४	४३	७.९५
९	१९८९	५१७	२९	५.४८
१०	१९९१	५४४	३९	७.३०
११	१९९६	५४३	४०	७.३७.
१२	१९९८	५४३	४३	७.९२.
१३	१९९९	५४३	४९	९.०२
१४	२००४	५४३	४५	८.२९
१५	२००९	५४३	५९	१०.८७.
१६	२०१४	५४३	६६	१२.१५.

संदर्भ : https/factv in/women-mps in lok sabha-have-teh numbers changed

वरील तक्त्यावरून स्पष्ट दिसुन येते की महिलांनी लोकसभेमधील भागिदारी प्रमाण नाही. परंतु पंचायत राज्यव्यवस्थेत ३३ टक्के आरक्षण असल्यामुळे महिलांची संख्या ३३ टक्क्यांपेक्षा जास्त दिसून येते. त्याचा अर्थ महिलांना प्रमाण भागिदारी मिळण्यासाठी एस.सी., एस.टी., ओबीसी महिला सहित कोटा निश्चित करून ३३ टक्के महिला आरक्षणाचे बिल पास होणे आवश्यक आहे.

आज राजकीय भागिदारीत महिलांची संख्या दिवसेंदिवस वाढताना दिसून येते. महिला आज निवडणुक जिंकुण लोकसभा, राज्यसभा, विधान सभेमध्ये जात आहेत. पंचायत राजव्यवस्थेत महिल्यांना ३३ टक्क्यावरून ५० टक्के आरक्षण करण्यात आले. परंतू संसदेत १/३ महिला आरक्षणाचे विधेयक बिल प्रलंबित आहे.

संदर्भ :

१) देवळाणकर शैलेंद्र, समकालीन जागतिक राजकारण, विद्या बुक्स पब्लिशर्स, औरंगाबाद, मार्च २०१०, पृ.३५२

२) किता, पृ.३५३

३) नाईक शोभा, भारतीय संदर्भातून स्त्रीवाद, स्त्रीवादी समीक्षा आणि उपयोजना, लोकवाङ:मय गृह मुंबई-२५, पृ.७८.७९

४) डॉ.दिपाली सक्सेना, महिला सशक्तीकरण सिध्दांत और वास्तविकता, रोशनी प्रकाशन, कानपुर, युपी, २०१२, पृ.११५

५) डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर लेखन आणि भाषणे, खंड.१८, भाग–३, महाराष्ट्र शासन मुंबई, २००२, पृ.१८१

६) लोकराज्य, मासिक, मार्च/एप्रिल २०१४, पृ.६

७) लोकराज्य, मासिक, मार्च/एप्रिल.२०१४, पृ.६

८) डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर लेखन आणि भाषणे खंड–१८, भाग–३ महाराष्ट्र शासन, मुंबई, २००२, पृ.३४०

९) भोळे भा.ल, भारतीय गणराज्याचे शासन आणि राजकारण, पिंपळापुरे बुक डिस्ट्रीब्युटर, नागपुर, जुलै.२०१५, पृ.४३०

१०) लोकराज्य, मासिक, मार्च २०१०, पृ.५

११) Gupta Alok Kumar-Asha Bhandari, Women's Political Participations, Authors Press Publishers of Scholarly Books, New Delhi-110092 P-3

Principal

2017-18

UGC Approved Journal
Sr. No. 64310

ISSN 2319-8648

Indexed (IIJIF)

Impact Factor - 2.143

Current Global Reviewer

UGC Approved International Refereed Research Journal Registered & Recognized
Higher Education For All Subjects & All Languages

Special Issue

Issue I, Vol II 10th February 2018

Editor in Chief
Mr.Arun B. Godam

www.rjournals.co.in

Editoral Board Member

Prof. helambe H.B.
Dept. of Public Adm.
R.B. Attal College, Georai, Dist. Beed

Dr. N.J. Waghmare
Research Guide & Head,
Dept. of Pali,
Govt. Sanatketar College,
Shivani, (M.P.)

Dr. Bharat Handibag
Dean, Fculty of Arts,
Dr.B.A.M.University Aurangabd.(M.S.)

Dr. U.T. Gaikwad
Dept. of Geography,
Smt. S. D. M. College
Latur, Dist. Latur (M.S.)

Pro. S.B. Karande
Dept. of Economics,
Shri Bhausaheb Vartak College,
Borivali (W), Dist. Mumbai.

B.J. Hirve
Dept. of botany
Vasant Mahavidyalaya,
Kaij, Dist. Beed. (M.S.)

Dr. Gopal S. Bhosale
Head, Dept. of Hindi,
Janvikas College,
Bansarola, Dist. Beed (M.S.)

Dr. B.T. Lahane
Principal, Head, Dept. of English,
Sambhajirao Kendre College,
Jalkot, Dist. Latur (M.S.)

Dr U.V.Panchal
H.O.D ,Dept of Commerce,
Deogiri College,
Aurangabad, Dist. Aurangabad

Dr M.U. Yusuf
Assistant Professor,
Dept of Commerce,
Sir Sayyed College,
Aurenbadad, Dist. Aurangabad

S. R. Uchale
Librarian,
Shri Bhausaheb Vartak College,
Borivali (W), Mumbai

S.R. Kadam
Head, Dept. of History,
Janvikas College,
Bansorala, Dist. Beed (M.S.)

Dr. Gopal S. Bhosale
Head, Dept. of Hindi,
Janvikas College,
Bansarola, Dist. Beed (M.S.)

Dr. Hanumant Mane
Research Guide & Head, Dept. of Marathi,
Shivchatrapati College,
Kalam, Dist. Osmanabad(M.S.)

Prof. Mohan S. Kamble
Dept. of Marathi,
Janvikas Mahavidyalay,
Bansarola, Dist. Beed (M.S.)

Prof.Chitade Nandkishor
Dept. of Economics,
Janvikas Mahavidyalay,
Bansarola, Dist. Beed (M.S.)

Dr.Koshidgewar Bhasker
H.O.D (Computer Science)
Vai. D.M.Deglurkar College,
Degloor, Dt. Nanded (M.S)

ISSN : 2319 – 8648 **CURRENT GLOBAL REVIEWER** Impact Factor : 2.143 SPECIAL ISSUE Issue 1 Vol II , 10th Feb. 2018

Index

Sr.	Article Title	Author	Page No.
	Sociology		
1	Globalization And Education	Prof. Kulkarni Girirao	1
2	Problems of tribals and Globalization	Dr. Wagdao Apparao Ramrao	4
3	Television and Sustainable Development in The Field of Agriculture	Prof. S. K. Rathod, Dr. S.N. Babar	8
4	Globalization and its Effect on Agriculture Sector	Prof. Nandkumar Kuklare	11
5	Impact of Globalization on Higher Education in India: Challenges and Opportunity	Dr Shahu Chavan , Asst. Prof. Ankushrao Avinash	14
6	Globalization and Agrarian Distress: A Critical Study from Socio-Economic Perspective	Mr. Bhagwan S. Manal	20
7	Globalization and Aged	Dr. Rajendra Bagate	25
8	" Impact of Globalization on Higher Education In India "	Mr. Bhutale D. M.	29
9	जागतिकीकरण आणि सायबर गुन्हेगारी	प्रा.गोरे अशोक रामचंद्र	33
10	"जागतिकीकरणाचा कृषी व्यवस्थेवर झालेला परिणाम: भूम तालुक्याच्या विशेष संदर्भात"	डॉ. डी. के. दराडे, डॉ.कालीदास भांगे	36
11	जागतिकीकरणाचे शिक्षण व्यवस्थेवर झालेले परिणाम - एक समाजशास्त्रीय अभ्यास	प्रा.डॉ.तंगलवाड दत्ता माधवराव	44
12	" जागतिकीकरण आणि दहशतवाद, सायबर गुन्हेगारी "	डॉ. सुनंदा एकनाथराव आहेर	48
13	जागतिकीकरण आणि आर्थिक सुधारणा व विकास	डॉ. अंजली जयराम भुसारे	51
14	जागतिकीकरण आणि समाज	प्रा.डॉ. आहिरे भास्कर मुरलीधर	55
15	जागतिकीकरण आणि भारतीय समाज	प्रा.डॉ.चायाळ एस.पी.	58

16	जागतीकीकरण , ग्रामीण विकास व ग्रामसभा	प्रा उन्मेश अजाबराव चुगे	61
17	आदिवासी समुदाय आणि जागतिकीकरणाची प्रक्रिया	सहा.प्रा.रविंद्र एस.मडावी	65
18	जागतिकीकरण आणि नागरी कुटूंब	प्रा. उध्दव शिवाजी जमधाडे	68
19	जागतिकीकरण : समाज आणि स्त्रीजीवन	प्रा.श्रीमती. इंदू चंद्रकांत साळुंके	71
20	जागतिकीकरणाचा भारतीय विवाह संस्थेवर पडलेला प्रभाव	मोकासरे जी. टी.	74
21	जागतिकीकरणानंतरच्या साहित्यातील सामाजिक वास्तव ॲड. एकनाथ आव्हाड यांचे 'जग बदल घालूनि घाव'	डॉ. हनुमंत मिसाळ	77
22	ग्रामीण कृषी आणि सांस्कृतिक परिवर्तनाचा चिकित्सक अभ्यास	प्रा.डॉ.साहेबराव शिवाळे	81
23	"जागतिकीकरणाचा दुर्बल घटकांवर होणारा परिणाम"	प्रा. डॉ. पुरुषोत्तम भ. मनगटे	86
24	जागतिकीकरणाचा ग्रामीण समाजजीवनावरील परिणाम : एक समाजशास्त्रीय अध्ययन	प्रा.डॉ.टी.आर. फिसफिसे	89
25	भारतीय समाजावरील जागतिकीकरणाचा प्रभाव	प्रा. भोसले एस. ई.	93
26	"जागतिकीकरण आणि कुटुंब"	प्रा. आर.बी. काळे	96
27	जागतिकीकरणातुन नगरीय विकास	प्रा. पांपलघट राजू शेषराव	99
28	कृषीक्षेत्रावरील जागतिकीकरणाचा परिणाम	प्रा.डॉ.मीना थोर्डे- सूर्यवंशी	102
29	जागतिकीकरण आणि भारतीय उच्चशिक्षण	प्रा.बी.व्ही.तौर	104
30	जागतिकीकरणानंतर शिक्षणातुन महिला सक्षमीकरणाची स्थिती	भागवत. द. गोरे	110
31	विधवा स्त्रीविषयक दृष्टिकोन : एक अभ्यास	योगेश बाबासाहेब कवडे	113
32	"जागतिकीकरणाचा पर्यावरणावर झालेला परिणाम : समाजशास्त्रीय अभ्यास".	भावसार तन्मय प्रभाकर	117
33	"जागतिकीकरण व भारतीय स्त्रियांमधील अंधश्रध्दा : विशेष संदर्भ बीड जिल्हा"	मुंडे रामकिशन हरिदास	120
34	जागतिकीकरण आणि भारतीय समाज	प्रा.चाटुळ महादेव सोपानराव	125

CURRENT GLOBAL REVIEWER

ISSN : 2319 – 8648 | Impact Factor : 2.143 | SPECIAL ISSUE | Issue 1, Vol II , 10th Feb. 2018

"जागतिकीकरणाचा कृषी व्यवस्थेवर झालेला परिणाम: भूम तालुक्याच्या विशेष संदर्भात"

डॉ. डी. के. दराडे

सहाय्यक प्राध्यापक व प्रमुख, समाजशास्त्र विभाग, वसंतराव नाईक महाविद्यालय, सिडको, औरंगाबाद

डॉ.कालीदास भांगे

सहाय्यक प्राध्यापक , समाजशास्त्र विभाग, श्री आसारामजी भांडवलदार महाविद्यालय, देवगाव रंगारी ता.कन्नड, जि.औरंगाबाद

--------------(10)--------------

वर्तमानात जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेने संबंध विश्वाला आपले शॉपिंग सेंटर बनविले आहे. जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत अनेक बहुराष्ट्रीय कंपन्यांनी स्थानिक संस्कृतीच्या आवश्यकतेनुसार नविन आर्थिक, सामाजिक व सांस्कृतिक साम्राज्यवादाची निर्मिती केली आहे. या कंपन्यांनी संपूर्ण विश्वामध्ये उपभोक्तावादी समाज निर्माण केला आहे. आंतरराष्ट्रीय नाणे निधी (I.M.F.) आणि जागतिक बँक यांनी निर्धारित केलेले उपाय तात्कालीन अर्थमंत्री डॉ. मनमोहन सिंग यांनी २४ जुलै १९९१ मध्ये स्वीकारले यालाच नविन आर्थिक धोरण म्हणून पुढे संबोधण्यात आले. या धोरणामध्ये खासगीकरण, उदारीकरण आणि जागतिकीकरण या त्रीसुत्रीचा समावेश आहे.

ग्रामीण विकासाचा मुख्य आधार कृषी आहे. भारतामध्ये शेतीचे स्वरुप वारंवार बदलत चालले आहे. शेतकरी परंपरागत शेती कसण्याच्या पध्दतीला त्यागून आधुनिक कृषी यंत्राद्वारे शेती कसत आहे. जसे की मालाची आयात-निर्यात करण्यासाठी बैलगाडी ऐवजी ट्रॅक्टर, टेम्पो, ट्रक इ. साधनांचा अवलंब करत आहे. वैश्वीकरणाच्या प्रवाहात प्रति एकर जमीनीचे उत्पादन वाढलेले आहे. त्यामुळे ग्रामीण शेतकरी आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठेशी जोडला जात आहे. इ. स. २००१ च्या जनगणनेनुसार भारताची एकूण लोकसंख्या १०२ कोटी असून या एकूण लोकसंख्ये पैकी शेतकरी व शेतमजुरांची लोकसंख्या अनुक्रमे १२,७३, १२,८५१ व १०,६७, ७५,३३३ इतकी लोकसंख्या ग्रामीण भागात वास्तव्यास आहे.

मुख्यत: जागतिकीकरणाचा अर्थ आंतरराष्ट्रीयकरण आणि उदारीकरण या प्रक्रियांना वृध्दींगत करणारा आहे. **स्टिग्लिटज** यांच्या मते,"जागतिकीकरणाच्या माध्यमातून विश्वातील वेगवेगळे लोक आणि देश यांच्यामध्ये घनिष्ट विचार विनिमयाची देवाणघेवाण होत आहे. वाहतूक आणि दळणवळण यांच्याद्वारे वस्तू व सेवांच्या मानवनिर्मित मार्गातील अडथळयांना दूर करुन दोन राष्ट्रांच्या सीमेमधील अंतर शिथिल होऊन लोकांच्या येण्या-जाण्याच्या प्रमाणात वाढ झालेली आहे." जागतिकीकरणाचा प्रतिकूल परिणाम अल्पविकसित देशांवर जास्त आणि विकसित देशावर कमी आलेला दिसतो. जागतिकीकरणाने संपन्न आणि शक्तीशाली देशातील शेतकऱ्यांना कृषी सबसिडीच्या माध्यमातून मोठा लाभ प्राप्त झालेला आहे. अर्थातच जागतिकीकरणाच्या प्रवाहत मोठा शेतकरी तग धरत असून अल्पभूधारक व लहान शेतकरी प्रवाहाबाहेर फेकले जात आहेत. **ॲंथनी गिडेन्स** यांच्या मते जागतिकीकरणाच्या संदर्भात अविकसित व विकसित देश असा भेद करुन अविकसित देशांवर या स्थितीमुळे अनेक वाईट परिणाम होत आहेत व अविकसित देशांची पिळवणूक होऊन विकसित देश श्रीमंत होत आहेत अशी ओरड केली जाते, परंतु दोन्ही प्रकारांच्या देशामध्ये बरेवाईट परिणाम होत आहेत. या दृष्टिकोनातून उदारीकरणाच्या नव्या धोरणाच्या पैलूंमधून जागतिकीकरण ही प्रक्रिया पुढे आली आहे. एक आर्थिक म्हणून जागतिकीकरणाची जरी सुरुवात झाली असली तरी सामाजिक, राजकीय आणि सांस्कृतिक क्षेत्रामध्ये हस्तक्षेप करणारी ही प्रक्रिया आहे असे वर्तमानात सिध्द झाले आहे. आता टॉलफिज संपून जागतिकीकरणाच्या दुसऱ्या पिढीविषयी चर्चा सुरु आहे. मागील १८ वर्षातील परिणाम आज दृष्टीस पडत आहेत. जवळपास दोन दशकात पोहोचलेली झळ आणि झालेला लाभ लपून राहिलेला नाही असे अभ्यासकांनी सिध्द केले आहे.

माहिती तंत्रज्ञानातील क्रांती, संचार साधनांतील वृध्दी आणि वाहतूक साधनांमुळे जागतिकीकरण घडून येण्यास विशेष मदत झाली आहे. जागतिकीकरण ही आधुनिक काळातील अतिशय महत्वाची आणि परिणामकारक प्रक्रिया आहे. जागतिकीकरणामुळे इतिहासात प्रथमच स्थानीय आणि जागतिक (लोकल ॲंड ग्लोबल) लोक एका साखळीमध्ये बांधले गेले आहेत. या अर्थव्यवस्थेमुळे

[illegible] जीवनपध्दती आणि एकंदरीत सामाजिक,संरचनेवर विशेष प्रभाव पडला आहे. कठोर परिश्रम आणि उदार आर्थिक दृष्टिकोन [illegible] ठेवून अधिक पैसा मिळावा हे आजच्या जागतिकीकरणाचे मुख्य सूत्र आहे. भांडवलवाद आणि महत्तम नफा हाच [illegible]कीकरणाचा केंद्रबिंदू आहे. जागतिकीकरणामधील आर्थिक प्रेरणाभोवती माणूस अधिकाधिक केंद्रित होत आहे.आजच्या [illegible]कीकरणाच्या काळात भावभावना, अर्थहीन संवेदना, संतुष्टी, नैतिक कर्तव्य आणि परोपकार या सर्व महत्त्वपूर्ण मुल्ये आता [illegible] ठरल्या आहेत त्याचा प्रत्यक्ष परिणाम मानवी वर्तनावर अर्थात सामाजिक संबंधावर होत आहे. सामाजिक संबंधातील जिव्हाळा, [illegible] आपुलकी व स्नेह या सर्व गोष्टी दुर्लभ होतांना दिसत आहेत. त्यामुळे सामाजिक संबंध हे विरळ झालेले आढळून येतात. याउलट [illegible]कीकरणाचा सकारात्मक दृष्टिकोनातून विचार केला असता विश्वामध्ये एका क्षेत्रातील व्यक्ती दुसऱ्या क्षेत्रातील व्यक्तीशी संपर्क [illegible] करुन एक असा अनुभव करतो की, जसे आपण गावातील व्यक्ती बरोबर संवाद करत आहे. ज्याप्रमाणे एका गावातील सर्व [illegible] एक-दुसऱ्यास ओळखतात आणि परस्परांच्या मानवनिर्मित आपत्ती (पूर, भूकंप, दुष्काळ व युध्द) च्या संदर्भात सर्व विश्वाचा एक [illegible] बनत आहे. वैश्विक खेड्याची ही संकल्पना जागतिकीकरणाच्या व्यापक संकल्पनेचा एक भाग आहे. ही संकल्पना आधुनिक [illegible] साधनांच्या माध्यमातून उत्पन्न झालेल्या एका नविन सांस्कृतिक स्थितीचा संकेत देत आहे.

"जागतिकीकरणाची जी वैचारिक परंपरा आहे ती नेहमी वैज्ञानिकतेचा दावा करणाऱ्या मार्क्सवादाविरुध्द आरोप करीत [illegible] आहे आणि त्यामुळे त्याबाबतीत अस्वस्थता असणे स्वाभाविक आहे." ऐतिहासिकरीत्या हे सत्य आहे की, या वैचारिक परंपरेचा [illegible] पूर्णतः मार्क्सवाद-समाजवाद-साम्यवाद या क्रांतिकारी वैचारिक प्रवृत्तींच्या विरुध्द राहिलेला आहे. म्हणून जागतिकीकरणाची [illegible] भूमिका ही या क्रांतिकारी प्रणालीच्या वैचारिक भूमिकेशी सर्वस्वी विपरीत आहे.

संयुक्त कुटुंबसंस्थेप्रमाणेच ग्रामीण समाजातील जातीसंस्थेतही जागतिकीरणाच्या काळात परिवर्तन घडून येत आहे. ग्रामीण [illegible] रचना पूर्णतः जातिसंस्थेवर आधारित होती. जातीमुळे व्यक्तीचे व्यवसाय, दर्जा व आचरण आचार ठरत असे, परंतु वर्तमान [illegible] जातीला तितकेसे स्थान नाही व्यवसाय निवडीसाठी जातीचा आधार आज राहिलेला नाही. बलुतेदारी व्यवस्था जवळ-[illegible] नाहशी झाली आहे. खाणे-पिणे व विवाह बंधनाच्या बाबतीत जातीची बंधने आज काही प्रमाणात शिथिल झालेली आहेत. [illegible]तील एकेकाळचा कडवा विरोध राहिलेला नाही. आज जातिवाद जरी कमी झाला नसला तरी जातीचे महत्व मात्र निश्चितच [illegible] झाले आहे.

ग्रामीण समाजातील लोकांच्या मनोरंजनविषयक स्थितीचा अभ्यास केला असता असे दिसते की, पूर्वी मनोरंजनाचे प्रमुख केंद्र [illegible] होते. भजन, कीर्तन, प्रवचने, लोकगीते, नृत्य, कुस्त्या, बैलांच्या झुंजी आणि तमाशा इत्यादी मनोरंजनाची स्थाने व साधने होती. [illegible] प्रादेशिक मनोरंजनाचे महत्व कमी होत असतानाच एकतिसरा प्रवाह अस्तित्वात येऊ पाहत आहे. जागतिकीकरणाच्या प्रवाहामुळे [illegible]यांच्या या जगण्याच्या पातळीवर जग एकरुप होत असतानाच विशिष्टतेच्याप्रादेशिकजाणिवांचा व अस्मितांचा प्रश्न महत्वाचा ठ[illegible] प्रवाहामध्ये ही विशिष्ट स्व-अस्मितेची ओळख जपता येईल का ? हे प्रश्न समोर येऊ लागले आहेत. जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत [illegible] ओळख सांस्कृतिकदृष्ट्या व जाणिवांच्या पातळीवर उपभोक्ता (Consumer) म्हणून होत असतानाच स्वतःच्या विशिष्ट [illegible]) संस्कृतीचे संवर्धन व उपभोग (Consumption) नव्याने होत आहे. सध्या अस्तित्वात असलेले'लोक परंपरांचे' संवर्धन व त्यांच्या नव्याने होत असलेला वापर आल्याला 'लोकल' व 'ग्लोबल' यांच्या गतिशीलतेमध्ये पाहता येते.या जागतिक आणि [illegible] विविधतेमध्ये अभिजनांच्या वर्चस्ववादी संस्कृतीला सुरुंग लावण्यासाठी जागतिकीकरणाच्या ऐक्यसंबंधी (unitary) व [illegible] (Fragmentary) संबंधी संस्कृतीकरणाला मिळालेल्या मान्यतेमुळे 'लोकपरंपरांना' पुन्हा नव्याने मान्यता प्राप्त होऊ लागली [illegible]. त्याचा नव्याने शोध घेण्याचे, पुनर्प्रस्थापित करण्याचे व पुनआस्वादाचे प्रयत्न सामाजिक पातळीवरच नव्हे तर विद्यापीठीय [illegible]वरदेखील व्हायला लागले आहे.

ग्रामीण समुदायात दुरचित्रवाणी, संगणक, दूरध्वनी, मोबाईल यांचा वार वाढला आहे. मोबाईलवार एस.एम.एस. द्वारे [illegible]ऱ्यांना बाजारभाव वर्तमानात उपलब्ध होत आहेत. म्हणजेच परंपरागत संबंधात बदल होत असून पैशाला महत्त्व प्राप्त झाले आहे. [illegible] शहरी जीवनाबरोबरच ग्रामीण समुदायातही दिसून येत आहे. आदिवासी आणि अल्पसंख्यांकामध्ये नव-जीवन निर्माण झालेले [illegible]. कारण त्यांना व्यापक संधी उपलब्ध होत आहेत. सामाजिक संबंधात अप्रत्यक्ष औपचारिक साधन मात्र आणि करारप्रधान संबंध

वाढले आहेत. बाराबरोल अवलंबन प्रकर्षाने दिसत आहे. जागतिकीकरणाचा प्रभाव स्त्रियांचा दर्जा उन्नत होण्यासाठी कारणीभुत ठरल आहे. स्त्रियांना विविध क्षेत्रे खुली होत आहेत. सद्यस्थितीत मुलीसुध्दा अभियांत्रिकी, वैद्यकीय, स्थापत्य, माहिती तंत्रज्ञान, संगणक शिक्षण आणि पदव्युत्तर शिक्षण घेत आहेत. मुली मुलांसमवेत स्पर्धाच करीत नाही तर मुलांपेक्षा अग्रेसर ठरत आहेत.

"शेती हा मानवी समुहाचा प्रमुख व्यवसाय आहे. विश्वातील ५० टक्के लोक शेती व्यवसायांत गुंतलेले आहेत काही निवड देशांत उदा. संयुक्त संस्थानात १ टक्के, फ्रान्स-२०टक्के, चीन ७० टक्के, नागालेंड ९२ टक्के, तुर्कस्तान ७० टक्के, इंग्लंड ६ टक्के रशिया ५० टक्के, जपान ३६ टक्के, जर्मनी १० टक्के आणि भारतात याचे प्रमाण ६८ टक्के लोक शेती व्यवसायात गुंतलेले आहे भारतात ६८ टक्के श्रमशक्तीद्वारे जवळपास ५० टक्के राष्ट्रीय उत्पादन मिळते." देशातील अधिकांश लोक ग्रामीण भागात वास्तव करतात त्या सर्वांचा कृषि हा उपजिविकेच्या मुख्य स्रोत असून तो कृषीच्या सर्वांगीण विकासाशिवाय आर्थिक क्षेत्रात प्रगती करु शकत नाही. परंपरागत आणि विकसनशील देशांच्या समोर मुख्य समस्या आहे ती आर्थिक विकास आणि सामाजिक न्यायाची. भारत आशिया खंडातील एक विकसनशील देश म्हणून गणला जात आहे. जो नियोजन आणि विकास कार्यक्रमांच्या माध्यमातून सर्वां विकासाशिवाय आर्थिक क्षेत्रात प्रगती करु शकत नाही. परंपरागत आणि विकसनशील देशांच्या समोर मुख्य समस्या आहे ती आर्थिक विकास आणि सामाजिक न्यायाची. भारतात पंचवार्षिक योजनांनी ग्रामीण पुनःनिर्माणाला प्राधान्य दिलेले आहे.येथे कृषी क्षेत्रात ह क्रांती घडवून आणण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. त्याचबरोबर स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर भूमी सुधारणेच्या माध्यमातून पैसे देऊन जमीन कस अथवा बटाईने शेती कसणारे आणि भूमिहीन श्रमिक या सर्वांची स्थिती सुधारण्याचा प्रयत्न केला गेला.

अध्ययनाचे उद्देश (Objectloves)

१) शेतकऱ्यांच्या सामाजिक आणि आर्थिक स्थितीचे अध्यायन करणे.

२) शेतीत भांडवलप्रधान तंत्रज्ञानाचा आणि यांत्रिकीकरणाच्या प्रयत्नांची यशस्विता अभ्यासणे.

अध्ययनातील गृहितकृत्ये (Hypotheses)

१) जागतिकीकरणानंतर मोठ्या शेतकऱ्यांचा सामाजिक आणि आर्थिक दर्जा उंचावला आहे.

२) जागतिकीकरणानंतर शेती व्यवसायात भांडवलप्रधान तंत्रज्ञानाला आणि यांत्रिकीकरणाला वेग आला आहे.

पध्दतिशास्त्र (Methodology)

प्रस्तुत संशोधनात संशोधकाने एकंदरीत अभ्यासासाठी प्रमाण मानलेली उदिदष्टे गृहीतके आणि समग्राची एकूणच ठळकपणे अ वैशिष्ट्ये लक्षात घेऊन अतिशय मर्यादित अर्थाने भूम तालुक्यातील युलुप आणि रामेश्वर या ०२ गावांना संशोधनाचे समग्र स्विकारण्यात आले आहे. या गावातील सर्व एककांच्या अध्ययनाऐवजी संपूर्ण समग्राचे प्रतिनिधीत्व केले जाईल इतक्या प्रमाणा समान पध्दतीने प्रत्येक गावांतून, लहान शेतकरी-५, मध्यम शेतकरी-०५ आणि मोठे शेतकरी ०५ याप्रमाणे प्रत्येकी १५ एक उत्तरदाते नमुन्यात समावेश करण्यात आला आहे. अशा समग्रातील प्रत्येक उपसमग्रातून प्रत्येक गावातून गैरसंभाव्यता नमुन पध्दतीतील (Non-Probability Sampling Method) सहेतूक नमुना निवड पध्दतीने (Purpo Sampling Method)[१४] प्रत्येक गावांतून १५ या प्रमाणे ३० एककांचा नमुन्याच्या आकारात अंतर्भाव करण्यात आल सामाजिक शास्त्रामध्ये तथ्ये सर्वसामान्यतः व्यक्तींना या उत्तरदात्यांना विचारलेल्या प्रश्नांच्या प्रतिक्रियांच्या नोंदी स्वरूपात हे लक्षात घेऊन प्रस्तुत अभ्यास विषयाच्या अनुषंगाने आवश्यक असलेली माहिती संकलित करण्यासाठी प्राथमिक आणि दुय्यम अवलंब केला आहे. प्राथमिक स्रोतांमध्ये बहुतांश शेतकरी हे निरक्षर असण्याची शक्यता असल्यामुळे मुलाखत (Interview Schedule) या तथ्य संकलन तंत्रादवारे माहिती संकलित केली आहे तर दुय्यम स्त्रोतांमध्ये शासकीय द ज्यात जनगणना अहवाल, कृषी अहवाल, शासकीय सर्वेक्षण, स्वायत्त संस्थांची सर्वेक्षणे, प्रकाशित आणि अप्रकाशित संद दैनिक वर्तमानपत्रे, साप्ताहिके, पाक्षिके, मासिके, त्रैमासिके आणि इंटरनेट इत्यादी स्त्रोतांचा अवलंब केला आहे. या अध्य वर्णनात्मक संशोधन आराखड्याची (Descriptive Research Desing) निवड केलेली आहे.

ISSN : 2319 – 8648 **CURRENT GLOBAL REVIEWER** Impact Factor : 2.143 SPECIAL ISSUE Issue I, Vol II, 10th Feb. 2018

[illegible]धनात वापरलेल्या संकल्पनांच्या व्याख्या -

जागतिकीकरणाची व्याख्या समाजशास्त्रीय दृष्टीकोनातून सांगताना समाजशास्त्रज्ञ अँथनी गिडेन्स म्हणतात ब्रह्मविश्वामधील [illegible] लोकांमध्ये, क्षेत्रामध्ये आणि राष्ट्रांमध्ये जे काही सामाजिक व आर्थिक संबंधाचे परस्परावलंबित्व (Interdependents) [illegible] तेच जागतिकीकरण होय. जमीन मालकीनुसार शेतकऱ्यांच्या वर्गीकरणात प्रामुख्याने "ज्यांच्याकडे ५ एकरापर्यंत जमीन आहे [illegible] छोटे शेतकरी (Small Farmers)ज्यांच्याकडे ५ एकरहून जास्त आणि १० एकरापर्यंत आहे, त्यांना मध्यम शेतकरी (Medium Farmers) आणि ज्यांच्याकडे १०.१ एकराहून अधिक जमीन आहे त्यांना मोठे शेतकरी (Big Farmers) मानण्यात [illegible] आहे.".

[illegible]लित तथ्यांचे विश्लेषण आणि निर्वचन :- (Analysis and Interpretation of Data)

प्रस्तुत शोध-पेपर मध्ये उत्तरदात्यांची वैयक्तिक, कौटुंबिक आर्थिक व सामाजिक पार्श्वभूमी सांगितली आहे. अभ्यासकाने तीस (३०) उत्तरदात्याकडून मुलाखत अनुसूचीच्या आधारे संकलित तथ्याचे विश्लेषण आणि निर्वचन खालील प्रमाणे केले आहे. स्त्री उत्तरदात्यांच्या संख्येपेक्षा पुरुष उत्तरदात्यांची संख्याच अधिक असल्याचे दिसून येते. कारण की, आजही ग्रामीण भागात बहुतांश प्रमाणात [illegible]कडेच कुटुंबाचे आणि शेतजमिनीचे स्वामित्व आहे.

तक्ता क्र - १.

उत्तरदात्यांची शैक्षणिक पातळी आणि व्यवसाय यामधील संबंध दर्शविणारा तक्ता :-

अ.क्र.	शैक्षणिक पातळी	व्यवसाय				एकूण	टक्केवारी
		शेती	शेती व नोकरी	शेती व जोड धंदा	शेती व शेतमजूरी		
१	निरक्षर	०२	-	०२	०१	०५	१६.६७
२	साक्षर	०३	-	०१	०१	०५	१६.६७
३	प्राथमिक	-	-	०२	०१	०३	१०.००
४	माध्यमिक	०५	-	०२		०७	२३.३३
५	उच्च-माध्यमिक	-	-	०१	०१	०२	६.६७
६	पदवी	०२	०२	०२	-	०६	२०.००
७	पदव्युत्तर	-	०१	०१	-	०२	०६.६७
	एकूण	१२	०३	११	०४	३०	१००
	टक्केवारी	४०.००	१०.००	३६.६७	१३.३३	१००	

उपरोक्त तक्त्यात असे दिसते की, शेतकऱ्यांमध्ये साक्षरतेचे प्रमाण वाढत आहे. उच्च शिक्षण घेण्याकडे त्यांचा व त्यांच्या [illegible] कल ही मोठ्या प्रमाणात वाढलेला दिसतो आहे. वर्तमानात शेतकरी शेतीला पूरक व्यवसाय (जोडधंदा) करण्याकडे [illegible] दिसतो आहे. जोडधंद्यामध्ये प्रामुख्याने दुग्धव्यवसाय, शेळीपालन व कुक्कुटपालन या जोडधंद्याचा समावेश होतो. शेतमजूरी [illegible] करणाऱ्या उत्तरदात्यांची संख्या ११ असून त्यांचे एकूण टक्केवारीशी प्रमाण ३६.६७ टक्के आहे. यावरून असे सिध्द होते की, [illegible]तिकीकरणाच्या प्रवाहात कृषकांसाठी केवळ शेती हेच उत्पन्नाचे पर्याप्त साधन नाही. त्यासोबतच ते शेतीपूरक व्यवसायांमधून काही [illegible] घेत आहेत ज्यामध्ये उच्च शिक्षण घेणाऱ्या उत्तरदात्यांचे प्रमाण अधिक दिसत आहे.

ISSN : 2319 – 8648 **CURRENT GLOBAL REVIEWER** Impact Factor : 2.143 SPECIAL ISSUE Issue I, Vol II, 10th Feb. 2018

तक्ता क्र. - २.

शेतजमीन धारणानिहाय वार्षिक कृषी उत्पन्न दर्शविणारा तक्ता.

अ. क्र	शेतजमीन महालकी (एकरमध्ये)	शेतीमधील वार्षिक उत्पन्न						एकुण
		रु. ५,००० पर्यंत	रु. २५,००१ ते ५०,०००	५०,००१ ते ७५,०००	७५,००१ ते १,००,०००	१,००,००१ ते १,२५,०००	१,२५,००१ च्यापेक्षा अधिक	
१	० ते ५	०३	०४	०२	०१	-	-	१०
२	५.१ ते १०	०२	०२	०१	०३	०२	-	१०
३	१०.१ ते १५	-	-	०१	०१	-	-	०२
४	१५.१ ते २०	-	-	०१	-	-	०१	०२
५	२०.१ पेक्षा अधिक	०१	-	-	०१	०२	०२	०६
	एकुण	०५	०७	०५	०६	०४	०३	३०
	टक्केवारी	१६.६७	२३.३३	१६.६७	२०.००	१३.३३	१०.००	१००%

सर्वेक्षित ३० उत्तरदात्यांच्या अध्ययनावरून हे स्पष्ट होते की, वार्षिक कृषी उत्पन्न रुपये ५०,००० पर्यंत असणाऱ्या उत्तरदात्यांचे प्रमाण ४० टक्के असून यामध्ये १० एकरपर्यंत शेतजमीन धारणा असणाऱ्या लहान व मध्यम शेतकऱ्यांचा समावेश असल्याचे दिसते. यावरून असे स्पष्ट होते की ग्लोबल कृषी उत्पादन खर्च आणि लोकल उत्पादन या परिस्थितीमुळे बहुतांश लहान व काही अंशी मध्यम शेतकरी की जे जिरायतदार आहेत. असे अदयापही जागतिकीकरणाच्या प्रवाहाबाहेरच आहेत.

तक्ता क्र - ३.

शेतीला पाणीपुरवठा करणाऱ्या स्त्रोतांचा तक्ता :-

अ.क्र	पाणी पुरवठयाचे स्त्रोत	उत्तरदात्यांची संख्या	टक्केवारी
१	विहीर	१८	६०.००
२	विहीर व बोअरवेल	०४	१३.३३
३	पाट	०१	३.३३
४	तलाव	०२	६.६७
५	विहिर व तलाव	०२	६.६७
६	विहिर व पाट	०१	३.३३
७	कोरडवाहू शेती क्षेत्र असलेले शेतकरी	०२	६.६७
	एकुण	३०	१००

उपरोक्त तक्त्यावरुन १३.३३ टक्के उत्तरदात्यांची शेतजमीन ओलिताखाली असल्याचे दिसते तर उर्वरित शेतजमीन (६.६७ टक्के) कोरडवाहू आहे. बहुतांश शेतकरी विहीरीच्या माध्यमातून शेतीला पाणीपुरवठा करीत असून त्यांचे एकुण प्रमाण लक्षणीय म्हणजे ६० टक्के असल्याचे दिसते तर उर्वरित पाणीपुरवठ्याच्या स्त्रोतांचे प्रमाण अनुक्रमे बोअरवेल १३.३३%, पाटाने ३.३३%, तलाव ६.६७% आहे. थोडक्यात आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या माध्यमातून भूगर्भातील ५०० ते ६०० फुटांपर्यंतचे पाणी बोअरवेलद्वारे भूपृष्टावर काढण्याच्या प्रमाणात उत्तरोत्तर वाढ होत आहे. त्याचबरोबर ज्या शेतकऱ्यांची शेतजमीन आणि पाणी पुरवठ्याचा स्त्रोत यांच्यामध्ये अधिक अंतर आहे, असे पाईप-लाईन खोदण्यासाठी मजूर मिळत नसल्यामुळे आणि कौटुंबिक सदस्यांच्या माध्यमातून पाईप-लाईन

[illegible] नसल्यामुळे यंत्राद्वारे जसे (J.C.B.) काम करीत असल्याचे आढळते.थोडक्यात पाईप-लाईन अधिकाधिक शेतजमीन [illegible] येत असल्याचे आढळते. परिणामी जागतिकीकरणाच्या प्रवाहात जमिनीच्या मूल्यापेक्षा पाण्याचे मूल्य अधिक वाढले आहे. [illegible] असे सिध्द होते की, जागतिकीकरणाच्या मुख्य स्त्रोत समजले जाणारे आधुनिक तंत्रज्ञान हे शेतकऱ्यांसाठी वरदान ठरत आहे. [illegible] शेतकऱ्यांकडे असलेली शेतजमीन धारण ओलिताखाली आल्यामुळे त्यांच्या सामाजिक व आर्थिक दर्जामध्ये सुधारणा झाली [illegible]

तक्ता क.४

शेती मशागत कार्यात पशुबळ वा यंत्राचा अवलंब करीत असल्या बाबतचा तक्ता.

अ.क्र.	शेतीकाम करून घेण्याची साधने	शेतजमीन मालकी (एकर मध्ये)			एकूण	टक्केवारी
		०५ एकर पर्यंत	५.१ ते १०	१०.१ च्या पेक्षा अधिक		
१	स्वतःचे बैल	०१	०२	०१	०५	१३.३३
२	स्वतःचे बैल व स्वतःचे ट्रॅक्टर	-	-	०६	०६	२०.००
३	स्वतःचे बैल व भाडे तत्वाचे ट्रॅक्टर	०१	०२	०८	११	३६.६७
४	भाडे तत्वाचे बैल	०२	०१	-	०३	१०.००
५	केवळ भाडे तत्वाने इतरांकडू बैल व ट्रॅक्टरच्या सहाय्याने	०१	०१	०४	०६	२०.००
	एकूण	०६	०६	१८	३०	१००%

[illegible] बैलांच्या माध्यमातून शेती करणाऱ्यांचे प्रमाण २३.३३ टक्के असून यामध्ये १० एकरापर्यंत जमीनधारणा असणाऱ्यांचे प्रमाण [illegible] आहे. प्रमाण ७६.६७ टक्के असल्याचे दिसते यामध्ये बहुतांश मोठ्या शेतकऱ्यांचा समावेश होतो. थोडक्यात ०५ एकरापर्यंत [illegible] असलेल्या शेतकऱ्यांच्या शेतीमध्ये आधुनिक यंत्रसामग्रीचा अवलंब अत्यल्प दिसतो. यावरून असे म्हणता येते की, बहुतांश [illegible] शेतकरी अदयापही पारंपारिक पध्दतीनेच शेती व्यवसाय करीत आहे. तर ५.१ एकरापेक्षा अधिक जमीनधारणा असलेल्या शेतात [illegible] तंत्रज्ञानाला काही प्रमाणात वेग येत असून अधिकाधिक नगदी पिके घेण्याचा कल वाढला असल्यामुळे शेती मशागतीच [illegible]तीतही बदल झालेला दिसतो. सारांशरूपाने असे म्हणता येते की, परकीय गुंतवणूकींच्या माध्यमातून ट्रॅक्टर यंत्राची शेतकऱ्याला [illegible] देऊन व कमी व्याजदराच्या माध्यमातून उपलब्धी होत आहे.

तक्ता क्र. - ५.

शेतकऱ्यांनी कृषी अधिवेशनात नोंदविलेला सहभाग विषयक्ततक्ता.

अ.क्र.	शेतकऱ्यांना कृषी अधिवेशनातून झालेला लाभ	उत्तरदात्यांची संख्या	टक्केवारी
१	आधुनिक तंत्रज्ञान व जैविक शेतीविषयी माहिती मिळाली	०५	१६.६७
२	आधुनिक तंत्रज्ञान व नवीन बी-बीयाणे वापराविषयी माहिती मिळाली.	०७	२३.३३
३	कृषी विस्तार क्षेत्राची, आ. तंत्रज्ञान, नवीन विचार, नवीन संकल्पना, किटक नाशक फवारणी विषयी माहिती प्राप्त झाली.	०८	२६.६७
	एकूण	३०	१००

प्रस्तुत अध्ययनातील ६६.६७ टक्के उत्तरदात्यांनी अधिवेशनाला/ प्रदर्शनाला भेटी दिल्याचे लक्षात आले. या अधिवेशनात [illegible]धुनिक तंत्रज्ञान वापराविषयी माहिती मिळत असून याचे एकूण ६६.६७ टक्के दिसते. आधुनिक तंत्रज्ञानामध्ये प्रामुख्याने पीक

CURRENT GLOBAL REVIEWER
ISSN : 2319 – 8648 Impact Factor : 2.143 SPECIAL ISSUE Issue II, Vol III, 10th Feb. 2018

CURRENT GLOBAL REVIEWER
ISSN : 2319 – 8648 Impact Factor : 2.143 SPECIAL ISSUE

व्यवस्थापन, खत वापराविषयी माहिती, किटकनाशकांच्या वापराविषयी माहिती, पाणी व्यवस्थापनाविषयीचे उदबोधन, माती परिक्षणाचे शिक्षण आणि बीजोत्पादन विषयक माहिती शेती अधिकाऱ्यांकडून [illegible] कृषी उत्पन्न वाढीत आधुनिक तंत्रज्ञानाचो भूमिका [illegible] तंत्रज्ञान प्रशिक्षणाच्या कार्यक्रमाबाबत शेतकऱ्यांच्या [illegible] सहभाग आहे. या पार्श्वभूमीच्या अनुषंगाने असे लक्षात [illegible] म्हणता येईल की, शेतकरी प्रशिक्षण वर्ग गावपातळीवर कृषी विभागाने आयोजित करणे गरजेचे आहे.

निष्कर्ष :- (Conclusions).

१) अध्ययनातील एकूण उत्तरदात्यांपैकी ८० टक्के पुरुष उत्तरदाते आणि फक्त २० टक्के स्त्री उत्तरदाते आहेत. ग्रामीण भागात आणि इतरत्रही बहुतांश प्रमाणात पुरुषांकडेच [illegible] नगण्यच असल्याचे दिसले आहे.

२) शेतीव्यवसायामध्ये [illegible] शेतकरी आणि सहकार [illegible] केल्या आहेत. त्यामुळे अल्पभुधारक शेतकरी [illegible] असल्याचे आढळले.

३) [illegible] अवलंबून असल्याचे आढळले.

४) अल्पभूधारक शेतकऱ्यांच्या शेतात बीज-जोडणी नसल्याचे आढळून आले.

५) उत्तरदात्यांच्या व्यवसायासंबंधी जाणून घेतले असता असे दिसून आले की, वर्तमानात केवळ शेती हेच उत्पन्नाचे आणि उपजीविकेचे पर्याय साधन राहिलेले नाही तर शेती बरोबर [illegible] प्रमाणात वाढ [illegible] दिसून आले.

६) जमीन मालकीत्वामध्ये मराठा जातीचे प्रमाण वर्तमानातही संख्येने अधिक आणि प्रभावी असल्याचे दिसून आले आहे, यावरुन महाराष्ट्रात मराठा जात प्रभावी असल्याचे [illegible]

७) [illegible] प्रमाणात मजुरांच्या शेतमजुरीत घट आणि [illegible] सदर्न [illegible]

८) [illegible] शेतकऱ्यांची आर्थिक व सामाजिक स्थिती दयनीय बनली आहे.

९) ग्लोबल कृषी उत्पादन खर्च आणि लोकल उत्पादन या परिस्थितीमुळे बहुतांश लहान व काही अंशी मध्यम शेतकरी की जे जिरायतदार आहेत. असे अदयापही जागतिकीकरणाच्या प्रवाहाबाहेरच आहेत.

१०) परकीय गुंतवणूकीच्या माध्यमातून ट्रॅक्टर यंत्राची शेतकऱ्याला की ठेवीतून व कमी व्याजदराच्या माध्यमातून उपलब्धी होत आहे.

११) जागतिकीकरणाच्या प्रवाहात जमिनीच्या मूल्यांपेक्षा पाण्याचे मूल्य अधिक आहे यावरून असे सिध्द होते की, जागतिकीकरणाचा मुख्य स्त्रोत समजले जाणारे आधुनिक तंत्रज्ञान हे शेतकऱ्यांसाठी वरदान ठरत आहे.

१२) ग्रामीण भागातील कुटीर उद्योग समाप्त झाल्यामुळे बेकारी आणि गरिबी मध्ये वाढ झालेली आहे.

१३) जागतिकीकरणाच्या प्रवाहामध्ये आजही अल्पभूधारक शेतकरी आणि भूमिहिन शेतमजूर बहुतांश प्रमाणात अलिप्तच आहेत.

१४) जागतिकीकरणाच्या परिप्रेक्ष्यामध्ये अल्पभुधारक शेतकरी उत्तरोत्तर भूमिहिन होत चालला आहे.

१५) आधुनिक तंत्रज्ञानाविषयक व नवनविन संकल्पनांची माहिती मिळविण्याच्या उद्देशाने वर्तमानात शेतकरी अधिवेशने किंवा प्रदर्शनांना भेटी देण्याच्या प्रमाणात वाढ झालेली दिसते.

१६) आधुनिक तंत्रज्ञानामुळे कृषी उत्पन्नात वाढ झालेली आहे.

१७) शेतीत भांडवलप्रधान तंत्रज्ञानाचा अवलंब होत असल्यामुळे व चराऊ क्षेत्र कमी झाल्यामुळे पशुधनाची संख्या उत्तरोत्तर घटत आहे.

१८) वारंवार शेती पिकांवर औषधे फवारल्यामुळे शेतकरी व शेतमजूरांच्या आरोग्यास धोका निर्माण होत असल्याचे दिसते.

संदर्भ ग्रंथ-सूची (Bibliography)
आहुजा, राम. (२००३). 'सामाजिक [illegible]'. [illegible] रावत पब्लिकेशन्स.
[illegible] 'एस. चन्द अॅण्ड कंपनी.
[illegible] 'उदारीकरण आणि अधिकारण'. पुणे : श्री विद्या प्रकाशन.
दोषी, एस. एल. (२००५). 'आधुनिकता, उत्तर आधुनिकता एवं नवसमाजशास्त्रीय सिध्दांत', जयपुर : रावत पब्लिकेशन्स.
रावत, हरिकृष्ण. (२००७). 'उच्चतर समाजशास्त्र विश्वकोष', जयपुर : रावत पब्लिकेशन्स.
यादव, सुबह सिंह व डॉ मोहन लाल यादव. (२००६). 'कृषि [illegible]' सबलाइम पब्लिकेशन्स.
लोखंडे, आनंद. (२००३). [illegible] मुंबई [illegible]
[illegible] 'तमाशाचे सेलेब्रेशन कुठले लोक, कुठल्या लोकांची परंपरा', पवार, प्रज्ञा व इतर (संपा.) परिवर्तनाचा वाटसरू (मासिक). पुणे : नम्रता ऑफसेट. वर्ष - अंक - १.
राणे, गौरव व थोरात, ए. पी. (२००६). 'पर्यावरण'., मुंबई : हिमालया बुक्स प्रा. लि.
माहेश्वरी, स्वाति. (२००८). 'भूमण्डलीकरण विकासशील देशों के लिए [illegible]' [illegible] (संपा.) नई दिल्ली : उपकार प्रकाशन. वर्ष - ३१, अंक - १०.
चौहान, [illegible] सिंह. (२००५). [illegible] प्रतियोगिता दर्पण मासिक. वर्ष-३२, अंक-१.
१२. [illegible] अॅण्ड फार्मर्स सुसाइड इन आंध्र प्रदेश'. सदर्न [illegible] (एडीटर) बँगलोर : व्हॉल्यूम - ४६, नं. १९.
http://www.vedamsbooks.com/no41485.htm

© Shaurya Publication, Latur | www.rjorunals.co.in | Page No.- 42

2017 - 2018

ISBN 978-93-5300-165-0

Ministry of Youth Affairs & Sports
Government of India

खेल प्राधिकरण
sports authority of india

PEFI

PROCEEDINGS

4th National Conference on Physical Education & Sports Sciences

(Under the Aegis of Ministry of Youth Affairs & Sports)

9-10 February 2018, New Delhi

Organized by

Physical Education Foundation of India

 ISBN - 978-93-5300-165-0

SPORTS GOAL SETTING IN EDUCATION AND SPORTS

Dr. Hansraj Kudanlal Dongre*

INTRODUCTION

Education and Sports Goal setting is the process of setting targets and laying down a plan to achieve them'. Why to set a goal? Many times in my past player had feeling of frustration and after analyzing my performance most of time player feel that he is not able to deliver the good according to his capacity , slowly he start feeling frustrated to such a extend that he give up. So it important in sports to have goal it is the aim or purpose of an action, goal provide a clear sense of direction to their effort, goal are the improve your performance, if you want something better for your performance then goals are your best approach to improve your performance it is the important part of training plan. It can improve their physical, mental skills or just give more enjoyment out of their sports. Setting foals cam help player focus on what most important increase their effort, motivation to stick to plan, consider his strategies regarding how to accomplish his goals, and help them to track their progress.

There are different types of goals; your goal may be general or specific, short term, long term, intermediate, individual of team technical or tactical, physical, psychological, personal, practice match, of event goal. While setting goal one should follow certain principal

1. Gowa should be specific means goal set should be clear and particular in each and every aspect. It should be clear, there should be no ambiguity
2. To should be measurable. One should able to access his progress according to time period, that his progress in performance is improving according to his plan i.e. goal should be quantify
3. Goal should be agreed to every member of the team and it should be action oriented it should not be dull one.
4. Goal should be realistic means achievable, teachable and modest one it should be hipper exaggerated one.
5. Goal should be timed mean goal should be set for certain period of time. Work has time framed than only there will be motivation and pressure which will make the task more enjoyable.
6. goal set should always be recorded so one knows the progress what has been achieved and what has to work there is a saying 'Don't think it, ink it'.

Education and Sports Goal setting consist of three phases

planning phase in which you presently assess your ability level in skill, physical and mental aspect improvement than list your action plan set time frame and record your goal set.

In second phase **monitoring phase** where you monitor your progress and of necessary rest your goal, at the

*Director and Head, Department of Physical Education & Sports, Shri Asaramji Bhanwaldar Arts, Commerce & Science College, Deogaon Rangari Tq. Kannad District Aurangabad

e time one keep an eye on commitment of the player and their effort for progression.

In last phase evaluation of progress and achievement of the task i.e. first periodically and the finally, each time one should keep on reminding regarding goal and provide feedback of progress in black and white

In Sports Goal setting there is different area such as technical, tactical, physical, mental and personal.

1. **Technical skills** are "the specific procedures to move one's body to perform the task that needs to be accomplished" (Martens, Successful Coaching, p. 169). The execution of technical skills, the capability to teach athletes how to perform them, the flair to detect errors and correct them and the ability to recognize when those skills come into play in a game are all things that you will develop over time with the accumulation of experience. You may need years and hundreds of games to acquire the knowledge necessary to know instinctively what to do.

Techniques are the basic movements of any sport or event e.g. a block start in a 100 meter race is a technique. We combine a number of techniques into a pattern of movement e.g. triple jump - running and then the hop, step and jump phases

2. Tactical skills can best be defined as "the decisions and actions of players in the contest to gain an advantage over the opposing team or players" (Martens, Successful Coaching, p. 170).

One way that coaches can approach teaching tactical skills is by focusing on three critical aspects, the "tactical triangle":*

* the ASEP title *Coaching Softball Technical and Tactical Skills,* written by ASEP in conjunction with Kirk Walker and Mona Stevens

"A skill is the learned ability to bring about pre-determined results with maximum certainty; often with the minimum outlay of time or energy or both."

Skills can be sub-divided into two categories:

1. Physical skills

Also known as motor skills form the basis of all sports and can in tern be sub-divided into two types:

Simple motor skills that require very little intricate body movement and are similar in most sports. Examples are running, jumping, throwing, catching and hitting.

Complex motor skills that require intricate body movements with finer control of many body parts. An example of this is the lay-up shot in basketball.

2. Mental skills

Most performances in sport require some form of mental activity. The simple motor skills require little mental input, whereas activities such as orienteering require the performer to mentally assess the situation before making a decision about the next move.

Mental input is required to 'read the game' knowing when to smash in badminton as opposed to playing a drop shot.

Working out why errors occurred during a performance before repeating that performance requires a high level of mental input.

Top performers will therefore, have as high a level of mental agility as physical.

Mental Preparation is when a performer thinks about and visualizes a successful performance, before they carry it out. For example, in a basketball free throw I visualized the timing of the action I would be using and imagined the flight of the ball and the ball going into the basket.

- **Personal** -- one has to be very committed to his task, has to show great attitude i.e. positive. keep his diet improper proportion , his behavior should very good he should take proper rest so that he is frees for his task at the same he should have proper time management, sincerity, punctuality, education etc.

There are three type of player in goal setting

Performance Oriented Players :

There is certain Player who want to learn and improve, enjoy their performance loves challenge in match. Such player set smatter goal , which are long term, the think off their own an analysis of their own

Other are Success oriented players : who want win and to champion always on to success side hate losing. they play for wining not for enjoyment, they set difficult , general and individual goal which are short term one. Other player or opponent are point of reference.

Loser Oriented players :

Such type of player afraid of losing, avoid participation, always make and accuse for participation in competition , match or event which is decisive in the contest of winning and losing. Don't like being compared to others, they feel they are inferior then other and everybody will know the reality. Lack self confidence to play, because they won't able to win and will be on losing side. They set easy or very difficult, vague, team and short term goals, they are always negative aspect of result. They point out to other player to perform.

Obstacles in Education Setting:

1. There is no contingency plan for emergencies e.g. Injury etc. in such a case one has to revive his plan se again is goal with different time frame
2. The goal set should be such that it should progress oriented not only interested in outcome goals many time player find excuse for not doing goal setting
3. One should set single goal at time, Too many goals at one time will make player puzzled and won't able to concentrate on his task.
4. One should keep on evaluating if goal are reset due to any obstacle the player may re-evaluated but most of the time the player are afraid to re-evaluate goals
5. Most of time one find that player set un measurable goal which cannot be measured Setting un-measurable or general goals will not solve three propose
6. There should be concrete plan but of the time we find that there is no plan or any strategies are laid down which make player to stand in no man land.

DREAM , PLAN, VIEW & REVIEW.

REFERENCES

MACKENZIE, B. (2001) *Skill, Technique and Ability* [WWW] Available from: http://www.brianmac.co.uk/skills.htm [Accessed 2/12/20..]

The ASEP title *Coaching Softball Technical and Tactical Skills,* written by ASEP in conjunction with Kirk Walker and Mona Stevens

http://www. Mindtools.com/page6.html

2017-18

विमाशास्त्र

INSURANCE

Dapke

प्रा. मंगेश शिरसाठ

डॉ. विलास दापके

प्रा. कृष्णा गवळी

Shri A.B.College
11449

कार्यालय

Principal
Shri Asaramji Bhandwaldar Arts, Commerce & Science College Deogaon R. Tq. Kannad Dist. Aurangabad-431115

विमाशास्त्र
(Insurance)

प्रा. मंगेश शिरसाठ
(M.com ,SET, GDC&A)s
(सहा. प्राध्यापक)
वाणिज्य विभाग कला वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय आष्टी

डॉ. विलास दापके — **प्रा. कृष्णा गवळी**

(M.Com. Ph..D.)
(सहा. प्राध्यापक)
श्री. आसारामजी भांडवलदार महाविद्यालय,
देवगाव रंगारी

(M.com., M. Phil, NET, SET)
(सहा. शिक्षक)
छत्रपती महाविद्यालय, सिडको,
औरंगाबाद.

LIBRARY : SHRI A. B. COLLAGE DEOGAON (R) TQ.
11449

Shri Asaramji Bhandwaldar Art's, Comm & Science College, Deogaon (R.), Tq. Kannad, Dist. Aurangabad

विमाशास्त्र

(Insurance)

प्रा. मंगेश शिरसाठ, डॉ. विलास दापके, प्रा. कृ[illegible]

प्रकाशक

चिन्मय प्रकाशन,
सवणेकर बिल्डिंग,
विद्यानाता कॉलनी, पैठण गेट,
औरंगाबाद. मो. ९८२३८७५२११
chinmayprakashan@gmail.com

अक्षरजुळवणी

कु. ऋतुजा एन. चौधरी
तेलिका टाईपसेटर्स, औरंगाबाद.

© लेखकाधीन

१ ऑगस्ट २०१७

मुद्रक
सोहम प्रिंटर्स
औरंगाबाद.

मुखपृष्ठ
अपूर्वा ग्राफिक्स,
औरंगाबाद.

₹ :१८०/-

अनुक्रमणिका

१.	विमा	०७
२.	विमा प्रतिनिधी	३७
३.	आयुर्विमा	४६
४.	आयुर्विमा उतरविण्याची कार्य पद्धती	७१
५.	सर्वसाधारण विमा	८४
६.	पुनर्विमा	११४
७.	विमा लेखन	११९
८.	भारतीय आणि आंतरराष्ट्रीय विमा संस्था	१२५
९.	सागरी विमा पॉलिसीचे प्रकार	१२९
१०.	अग्निविमा करातील अटी	१३४
११.	सागरी विमा करातील अटी	१३९
१२.	संपत्ती विमा	१४७
१३.	निवृत्ती वेतन आणि वार्षिकी	१५२
●	विमा विषयी फॉर्म	१६६

Professor
Shri Maharaj Bhandwalkar Art's, Comm
& Science College, ...aon (R.)
Ta. Kannad, Dist. Aurangabad

आमची प्रकाशने

Financial Accounting

Dr. Bhosale, Dr. Doke, Dr. Bagal, Dr. Bhairat

Advanced Accounting

Dr. P. T. Bhosle, Dr. Band S.A. , Prof.R.K. Bobde

Advanced Financial Accounting

Dr. Sanjiv Agrawal, Prof. Pankaj Aboti, Kavita Agrawal

Business Mathamatics and Statistics

Dr. P. T. Bhosale

Cost Accounting

Dr. Doke, Dr. Bhosale, Dr. Talekar

Practical Costing

Dr. Sanjivkumar Agrawal, Dr. Vasant Bhosale, Dr. Pankaj Aboti

Corporate Accounting

Dr. Shankar Talekar

Management Accounting

Dr. Sanjiv Agrawal, Dr. Sachin R. Agrawal

Information Technology

Dr. Gansh Adgavekar

व्यवसाय व्यवस्थापनाची मूलतत्वे

डॉ. लघाने, डॉ. वनारे, डॉ. दीक्षित, श्रीमती देशपांडे

वित्तीय व्यवस्थापन

प्रा. पी. टी. भोसले, प्रा. के. बी. डोके

औद्योगिक अर्थशास्त्र

डॉ. लघाने, डॉ. वनारे, डॉ. दीक्षित

व्यावसायिक अर्थशास्त्र

डॉ. लघाने, प्रा. खंदारे, डॉ. वनारे, डॉ. राठी

ISBN [illegible]

Organized by

One Day Interdisciplinary National Conference on

Recent Trends in Social Sciences and Commerce

Tuesday, 27th February, 2018

Principal & Organizer

Dr. S.R. Nimbore

Convenors

Dr. B.N. Mutkule

Prof. M.K. Shirsath

Dr. S.G. Gopane

Prof. N.N. Nanwate

Published By

Harshwardhan Publication Pvt. Ltd.

Limbaganesh, Dist.Beed

Principal
Shri Asaramji Bhandwaldar Arts, Commerce & Science College Devgaon R., Tq. Kannad Dist. Aurangabad-431115

Asst. Professor
Shri Asaramji Bhandwaldar Art's, Comm & Science College, Devgaon (R.) Tq. Kannad, Dist. Aurangabad

...व मेला कामगारी रचना आणि भविष्यातील परिणाम : एक अभ्यास	कांबळे बापू शंकर	85
...सटी: सुरुवात एक नवा सुधारणा	प्रा. प्रणया महेंद्र पाटील	90
...T and Its Impact on Indian Economy	Kamble Krushna Shivaji	95
...ताच्या अर्थव्यवस्थेमध्ये जी.एस.टी. ची वाटचाल आणि ...गाव	प्रा.डॉ. भोसले एम.व्ही.	99
...man Development Index (HDI): An analytical ...dy	Dr. V. S. PHULARI	103
...pact of Goods and Service Tax on Various ...ctors in India	Rajratna Bhimrao Pohekar Dr. Suresh B. Dhake	108
...Review of GST and Its Relevance	Kale Vishnu Trimbakrao Savant Sandip Bhamudasrao	112
...जांतील कृषी योजना विकास – एक अभ्यास	अर्चना शांतेश्वर पाटील	115
...व विकास निर्देशांक व त्यांच्या संकल्पना	मोरे आशु पांडुरंग प्रा. डॉ. तेलापुरे मारोती शिवाजी	118
...व्यक्तिक योजना आणि कृषि विकास	सहा.प्रा. मुळे नवनाथ पंढरीनाथ	122
...ill Developmentin India	Dr. Sasane Ashok Namdev	125
...oods and Service Tax	Niwrutti Nanwate	130

Commerce

...ashless Economy in India: Benefits & Challenges	Dr. Ghanshyam Agrawal Dr. Ashok Varma	135
...Women Empowerment through Self Help Group With Reference to Indore: A Study	Dr. Krisana Bhuriya	138
...Self Help Group an Effective Approach to Women Empowerment	Dr. Vijay Dawar	143
...Banking Sector Reforms And Economic Growth	Dr. K. B. Laghane	149
...Trend and Development of E-Banking	Prin. Dr. H. G. Vidhate	153
...Invention in E-Payment System in India	Dr. S. B. Chandanshiv	158

42	E-Business Challenges of Business	Dr. Ganesh Kathar
43	Performance of Rural Entrepreneurship Development Programs	Dr. S. N. Waghu...
44	Recent New Trends Impact on Indian Banking Sector	Dr. Anuradh...
45	Challenges in Digital Payment System in India	Dr. Rajendra ...
46	Innovations and Challenges in Banking Sector	Dr. Laxminarayan Kurpe... Prof. Yogesh B. ...
47	Innovations in Indian Banking Sector	Dr. B. N. Mukule
48	"To Study of Mobile Banking and Its Services and benefits"	Dr. Sanjay B. Shinde
49	A Robust and Resilient Banking Sector: Critical For Strong Economic Growth	Dr. Gursal Vitthal ...
50	Recent Trends in E-Banking	Dr. Agale Sudhir Vasantrao
51	Comparative Study between Traditional and Online Consumer Behaviour	Dr. Mahesh B. Ti...
52	Challenges by E-commerce Businesses	Dr. D.B. ...
53	"Digital Reform in Banking Sector of India"	Dr. Suhas Ganpat Gop...
54	Problems of Cooperative Sectors in India	Ms. Chitnis P. L.
55	Challenges before Cooperative Farming in India	Dr. Vanjari Sandip Bhausaheb
56	Recent Trends in E-banking	Asst. Prof. Adate ... Mahadeo
57	Study of Recent trends in banking and its impact on digital payment system	Dr. Jagtap B. S.
58	Customer Relationship Management in Banking Services and Problems of Agriculture Credit in ...	Dr. Vinit Vishnu Rokade
59	Recent Tread in banking	Asst. Prof. Suresh G. Sonawane
60	Trends of Digital Payment in India	Dr. M. P. Dhere,

Dr. S. B. Chandanshiv
Associate Professor, Department of
Commerce, Shankarrao Patil College,
Bhoom, Dist. Osmanabad

act
E-payment system is increasingly becoming a daring means of payments in today's
...s world. This is due to its efficiency, convenience and timeliness. It is a payment
...n that is continuously being embraced and adopted in the financial system of both
...oped and developing countries with a view to simplify and ease payments in business
...ations. The purpose of the study is understand the e-payment options in India and to
...the online sale in India.

...ords: E-payment options, Online retail Sale.

...duction: An online payment system is an Internet-based method of processing ...onic transactions. It allows a vendor to accept payments over the web or over other ...net connections, such as direct database connections between retail stores and their ...liers—a common method of maintaining just-in-time inventories. Online payment ...tly expand the reach of a business and its ability to make sales.

...ctives:
...To study the different modes of e payment.
To know the online retail sale in India.

...hodology:
The study based on secondary data. Different journals, newspapers, books and ...ent websites have been consulted in order to make the study an effective one. The ...ent study is an attempt to examine the E- payment system in India.

...ine Retail Sale in India:

Payment options in India:
...Wallets: Mobile wallets are digital instruments where you can store money for instant ...yments. You load money from your bank account via credit/debit cards or net banking. ...ost wallets are semiclosed wallets, i.e. you can transfer money to people who have the same ...llet, or make payments at merchants who are authorized to accept from that particular ...strument. There are also many other electronic wallets available in app stores like google ...money, Vodafone mpesa & airtel money.

Internet Banking: Internet banking allows us to handle many banking transactions via personal computer (PC)/mobile/smart phones. For instance, one can use these devices to access account, check balance, request transfers between accounts, and pay bills electronically.

E-Cheque: An E-cheque work the same way a cheque does, the cheque writer "writes" the E-cheque using one of many types of electronic devices and "gives" the E-cheque to the payee electronically. The payee "deposits" the Electronic Cheque, receives credit, and the payee's bank "clears" the E- 77 cheque to the paying bank. The paying bank validates the E-cheque and then "charges" the cheque writer's account for the check.

Credit Cards: The most common form of payment for e-commerce transactions is through credit cards. To use this system, shoppers simply enter their credit card number and date of expiry in the appropriate area on a web page. Increased security measures, such as the use of a card verification number (CVN), located on the back of the credit card, have been added to on-line credit card payment systems. The CVN system detects fraud by comparing the CVN with the cardholder's information as supplied by their bank.

Digital Wallets: A digital wallet, or e-wallet, is another type of e-commerce payment system. Much like a physical wallet, a digital wallet can store your personal information and payment. However, digital wallets are stored within your PC. Once the software is installed on your digital wallet, enter your personal information, such as your name and billing address, then connect it to your banking information so you can use it to withdraw funds from your account(s) when making on-line purchases. When you're at the check-out page of an e-commerce site, the digital wallet can automatically enter your personal and banking information into the appropriate areas.

E-Cash: An e-commerce system that uses e-cash refers to a system in which money is only exchanged electronically. To use e-cash, link your personal bank account to other payee accounts or set up an e-cash account using a centralized system, such as PayPal, and link it to your personal bank account. To fund your e-cash account, you can debit from your personal bank account or credit card. To make payments using your e-cash account, you can make a deposit to the other person's e-cash account if you have their banking information, or request a transfer to their bank account.

Mobile Payment: The newest e-commerce payment system is mobile payment, wherein a consumer uses her cell phone to make purchases. Instead of using cash or credit cards to buy something, the user simply sends a payment request via text message. If the vendor has the mobile billing capability, the consumer's mobile account or credit card is charged for the purchase. To set up a mobile payment system, download a software package from your cell phone company's website, then link your credit card or mobile billing information to that software.

Conclusion: Electronic payment lowers costs for businesses. The more payments they can process electronically, the less they spend on paper and postage. Offering electronic payment can also help businesses improve customer retention. A customer is more likely to return to the same e-commerce site where his or her information has already been entered and stored.

References:
Suji T.S. and Julie C.D. (2017) Opportunities and Challeneges of E-Payment system in India, International journal of Scintific Research and Management, Vol. 5 (9), pp. 6935-6943.

Dr. Vilas G. Dapke
(Assistant Professor)
Department of Commerce
Shri. Asaramji Bhandwaldar College,
Deogaon (R)

Introduction

A crime is an unlawful act which is not to be measured by the issue of occasions, but with the lawful aims and by the bad intentions of men. The greatest crime does not emerge from a need of feeling for others but from an over sensibility for ourselves and an over indulgence in our own desires. Cyber crime is a crime committed on the internet. This is a broad term that describes everything from electronic commerce sites to lose money Cyber crime is a digital wrong doing. Any illegal activities committed using a computer or by using the net is known as cyber crime. Digital criminal acts are a variety of wrongdoings, which utilize machines and network systems for criminal exercises. The distinction between customary unlawful acts (Traditional crime) and digital wrong doings is the digital law violations can be transnational in nature. Cyber crime is a crime that is committed online in many areas using network and e-commerce. A computer can be the used for an offense when an unapproved access of computer system happens and on the other hand it influences ecommerce.

Cyber crimes can be of different types, for example, Telecommunications Piracy, Electronic Money Laundering and Tax Evasion, Sales and Investment Fraud, Electronic Funds Transfer Fraud etc. The present contemporary period has replaced the customary fiscal instruments from a paper and metal based money to plastic cash as a Master card, credit card, debit card etc. This has brought about the expanding utilization of ATM everywhere throughout the world. The utilization of ATM is safe as well as advantageous and also convenient. As we all know that every coin has its two side same way in ATM system which is also known as plastic cash is safe and convenient but on the other side which can also be said as the evil side consist of misuse of the same. This shrewd side of the ATM System is reflected as ATM cheats or ATM frauds that is a worldwide burning issue. Cyber crime is emerging as a serious threat. Worldwide governments, police departments and intelligence units have started to react.

The Information Communication Technology (ICT) has revolutionalized different aspects of human life and has made our lives simpler. It has been applied in different industries and has made business processes simpler by sorting summarizing, coding, and customizing the processes. However, ICT has brought unintended consequences in form of different cybercrimes. Cybercrimes have affected different sectors among which banking sector is one of them which have witnessed different forms of cybercrimes like ATM frauds, Phishing, identity theft, Denial of Service. The human culture has experienced enormous changes every now and then with fast pace at social level from the earliest starting point and innovative level following the time of ascent of innovations. This engineering word changes

account in India [illegible] in the most recent many years of the eighteenth century. [illegible] time the banking sector is applying distinctive approaches to give facilities and securities to common man with respect to cash saving. Security issues play extremely important role the implementation of technologies specially in banking sector. Further on it gets to be mo basic regarding the digital security which is at the center of managing an account in banki sector. After the arrival of Internet and WWW this saving money segment has be completely change extraordinarily in respect of security in light of the fact that now cash is your grasp on a solitary click. Presently client has number of decisions to deal with his in different kind of methods. In this paper an endeavor has been made to advance differe issues of Indian banks websites for cybercrime safety mechanism and for the secur instrument.

Electronic Crime in Indian Banking Sector

1. *Credit card Fraud*- A major kind of electronic crime is „credit card fraud", ba banking sector is introducing new innovations against counterfeiting and fraud, which, highly sophisticated to profiting from or beating these systems. Most of the credit card fr is committed with the use of counterfeited cards. Credit card fraud is also termed [illegible] Theft in which a person may use the identity of other pers [illegible] for exercising fra deception. Credit card fraud in banking sector can be committed as (Sh[illegible] A.K Nanda.G.L. 2006)-

a] Use of unauthorized account or personal information to consider as an act of crim deception

b] Illegal or unauthorized use of account for personal gain

c] Misrepresentation of account information to obtain services

Several new security measures are introduced to gradually to reduce the credit card frau one part but it swiftly shifts to other part. Therefore, the problem of credit card frau serious and occurring by stealing the cards and the accompanying information at the tim transaction delivery (Mehta's).

2. Money Laundering: Throughout the precedent two decades, IT and Internet technol have reached each one nook and corner of the world. E-commerce has come into exist due to the attributes of Internet like ease of use, speed, anonymity and its international na Internet has transformed the planet into a frontier excluding market [illegible] Computer networks and Internet authorize relocate of funds electron[illegible] between Partners, businesses and consumers. This shift can be done in many ways like [illegible] cards, Internet banking, e-cash, e- wallet etc. for example, smart cards. In some other of computer-based e-money, there is no upper limit. Two persons also can shift fund straight line using e- wallets. This problem is further compounded by the fact that, in s countries, non-financial institutions are also allowed to issue e-money. Mon[illegible] behavior of these institutions in a habitual manner is not possible. Earlier, cross-b transactions were controlled by the central banks of respective countries. With the entra Internet commerce, the jurisdictional technicalities come into battle and it is another are is being exploited by the money launderers. The competence to transfer limitless amou